BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy a umenia

Ročník I. **Číslo 2.** **Jún 2003**

Vlastenectvo alebo lokálpatriotizmus? Takto si kládli otázku po celé roky tí, ktorí sa museli stretávať s odmietavým postojom rôznych „vrchností“ k prejavom občianskej hrdosti. Hrdosti na svoj rod, mesto, alebo športový klub, či aspoň na zašlú slávu a zručnosť miestnych remeselníkov…

Nezáleží na pomenovaní vzťahu. Podstatný je pocit. V našom Bystrickom permone – a začalo to dokazovať jeho nulté i prvé číslo – chceme podporiť i rozvinúť pocit sebavedomia a hrdosti na dielo, zdedené po predkoch. Na jeho stránkach sa už objavili články o našej minulosti, o peripetiách zrodu dnešnej kultúry. Kultúry hmotnej i nehmotnej, o jej existujúcich i zaniknutých dielach, a o ľuďoch, ktorí boli jej tvorcami.

O HRDOSTI BANSKOBYSTRIČANOV

Revue pre popularizáciu vedy a umenia je prameňom inšpirácie a podnecovateľom zdravého lokálpatriotizmu. Veríme, že dokáže byť impulzom pre jeho čitateľov na spoluprácu. Redakcia sa preto rozhodla vyzvať všetkých, ktorí majú záujem o spoluprácu, aby písali! Písali, podnecovali, motivovali a dávali príklad váhajúcim. Chceli by sme osloviť tých, ktorí boli osobnými svedkami zaujímavej historickej udalosti, či mali to šťastie, že sa stretli s významnými osobnosťami, pôsobiacimi či žijúcimi v Banskej Bystrici. Vyzývame aj tých, ktorí zbierajú či uchovávajú v súkromných archívoch doklady, dokumenty, fotografie zaujímavých dejov. Zdroje poznania sú všade okolo nás. Dokonca aj v starom zápisníku, školskej triednej knihe, v odloženom liste zo zámoria i v starom kalendári… Len ich treba objaviť! Lebo všetky pomyselné drobnosti, ktoré okolo nás naukladala história, ostanú zabudnuté, ak o nich nebudeme písať a venovať sa im v diskusiách. Na ne sa obracajme, keď chceme získať pocit hrdosti. Na svoj rod, na remeselnú a duchovnú zdatnosť predkov, na jazyk a jeho bohatstvo. Tvoria základ, na ktorom môžeme stavať svoje vlastenectvo, alebo ak chcete, vážení čitatelia, pravý lokálpatriotizmus. Buďme teda jeho statočnými pestúnmi a zveľaďovateľmi. Povznášajme v sebe poznanie Banskej Bystrice – PERLY POHRONIA. Len poznaním vlastnej kultúry sa môžeme nadchýnať kultúrou inou.

Slavomíra Očenášová-Štrbová

PERMON v ľudovej slovesnosti

Termín permon, permoník, v niektorých lokalitách aj pergmón označuje v ľudovom prostredí škriatka, piatimužíka, ale aj banského ducha. Jeho výskyt v ľudovej slovesnosti je takmer výlučne viazaný na banícke prostredie. V rozprávaní sa s ním možno stretnúť všade tam, kde bola minulosť ľudí zviazaná s ťažkou a nebezpečnou prácou v útrobách zeme - teda na strednom Slovensku, na Gemeri, Spiši a pohroní.

Postavička banského škriatka patrí k historickým motívom – môže sa vyskytovať v rozprávkach a v povesťových látkach, ale predstavuje aj ústrednú postavu v žánri, ktorý folkloristi označujú ako démonologické rozprávanie (povesť, či poverová poviedka). Nositeľmi týchto slovesných podaní bývajú starí baníci, ktorí opisujú osobné stretnutia s permoníkmi. Nie všetky rozprávania majú rozvinutý dej, viaceré sa obmedzujú iba na opis banského škriatka – čím potvrdzujú pravdivosť uvádzaného. V stredoslovenských rozprávaniach frekventujú najmä motívy stretnutia s permoníkom, ktoré predznamenávajú nešťastie – prepadnutie štôlní, smrteľné úrazy a motívy žičlivej pomoci permoníkov statočným baníkom.

Ako vyzerá permoník – banský duch?

Permoník vyzerá ako baník - má vrchnú bielu košeľu a zelenú čiapku, čierne čižmy, čierny opasok s prackou, na páse previazaný ošliador (koženú zásteru) a v ruke banské svetlo – kahanec. Tak sa nosí, ako sa v minulosti nosila banská uniforma (rovnošata).

(Zaznamenané v Krahuliach pri Kremnici v roku 1929.)

Pokračovanie na str. 8.

DENNÍK PRINCA LEOPOLDA
z cesty do stredoslovenských banských miest v roku 1764

Do dnešných čias sa nám zachovala nevšedná písomná pamiatka, ktorá vypovedá o návšteve budúceho panovníka v našom regióne. Zaujímavý text verne zachytáva dobovú Bystricu, prácu v baniach, ale i pohostinnosť mestského magistrátu. Prinášame vám podstatnú časť venovanú pobytu vzácneho hosťa v Banskej Bystrici.

V sobotu, dňa 28. júla, sme po omši odcestovali do Banskej Bystrice. V určitej vzdialenosti od Banskej Bystrice našli sme zhromaždených hodnostárov stolice, ktorí nás čakali, aby nás sprevádzali do mesta až k nášmu bytu. Bola tam aj eskadróna jazdy, ktorá nás doviedla až k bráne mesta. Vystúpili sme z koča pri Komorskom dome, stojacom uprostred námestia. Mesto je široko rozľahlé a jeho poloha je nádherná. Keďže pred troma rokmi mesto ľahlo popolom, domy, ktoré boli sčasti opravené, zdajú sa byť celkom nové.

Po obede sme si šli prehliadnuť huty v Tajove. Na rudy v otvorených budovách sa najprv položí vrstva dobre vysušeného dreva a pokryje sa uhlím. Na to vrstva rudy a znova vrstva na vrstvu až do výšky troch stôp. Potom sa naspodku zapáli oheň, ktorý sa postupne rozšíri na celú kopu. Táto pražená ruda sa dosť ponáša na škváru, je však oveľa ťažšia a všade sa v nej objavuje kov. Odtiaľ sme sa šli pozrieť na veľký sklad dreva a na miesto, kde sa páli drevené uhlie. Potom sme si pozreli hrable, ktoré zachytávajú palivové drevo a drevo určené na pálenie uhlia a hať čiže priehradu, ktorou sa plaví drevo alebo plte dolu Hronom.

Keď sme sa večer o ôsmej hodine vracali do nášho bytu, boli sme veľmi príjemne prekvapení pohľadom na námestie, ktoré bolo celé zmenené. Za našej krátkej neprítomnosti postavili uprostred námestia krásnu záhradu, rozdelenú na štyri malé záhony s chodníkmi, posypanými pieskom, lemovanými pomarančovníkmi, ozdobenými zimozeleňou a živými kvetmi. Uprostred bola vodná nádrž s vodometom. Záhrada bola obklopená ohradou, ozdobenou zeleňou, podobne aj oblúková brána, ktorou sa tam vchádzalo. Celá záhrada, ohrada i oblúková brána boli osvetlené lampiónmi. Z druhej strany ulice, naproti vstupu do záhrady stál dosť vysoký stroj, ktorý predstavoval podzemie, kde pracujú baníci na žile. Pravá strana stroja nahrádzala šachtu s rebríkmi, po ktorých ustavične zostupovali a vystupovali baníci s kahancom v ruke takým istý spôsobom, ako to robia v bani. Ľavá strana stroja znázorňovala ústie štôlne a spôsob, akým sa dobýva v podzemí ruda a vozí na vozíkoch s malými kolieskami, ktoré baníci tlačia pred sebou. Vozíky sa nazývajú „psi“ (Hund). Uprostred jaskyne boli baníci a svojimi kladivami napodobňovali hluk, aký je v skutočných baniach, keď tam pracujú. Vrch stroja predstavoval slnko, mesiac a päť planét, ktoré symbolizovali kovy, nachádzajúce sa v baniach Uhorska a zároveň ich výsosti cisára, cisárovnú, kráľa a nás, troch bratov. Všetko to bolo umeleckým spôsobom osvetlené s nápismi, ktoré sa vzťahovali na ostatné atribúty.

Leopold II. (5. 5. 1747, † 1.3. 1792), korunovaný v Bratislave v r. 1790*

Pokračovanie na str. 3.

Povstanie Štefana Bočkaja a Banská Bystrica

Jeden z najtragickejších osudov postihol Banskú Bystricu a jej obyvateľov na začiatku odboja uhorských stavov proti Habsburgovcom, v čase povstania Štefana Bočkaja (Bocskay). Úder doľahol na mesto už v zime, ale jeho vyvrcholenie pocítilo hlavne na jar roku 1605.

Víťazný postup povstaleckých vojsk v jeseni 1604 a vyhlásenia vodcu povstania, menovite ohľadom náboženskej slobody, vzbudzovali u mnohých obyvateľov evanjelickej Banskej Bystrice značné nádeje a tým i vnútorný príklon k ideám, za ktoré bojovali povstalci. Na druhej strane chýry o správaní sa maďarských hajdúchov voči miestnym obyvateľom na území, obsadenom povstalcami, vzbudzovali aj u Banskobystričanov nemalé obavy. Súčasne obyvateľstvo mesta, prevažne nemeckej národnosti, nenachádzalo dostatok odhodlania odrazu vypovedať poslušnosť Habsburgovcom a postaviť sa na stranu otvoreného odporu proti cisárskemu, zväčša nemeckému vojsku, ktoré im navyše neraz pomáhalo odrážať útoky tureckých hord, sústavne dorážajúcich na mesto a plieniacich jeho okolie.

Štefan Bočkaj (1557-1606)

Nebezpečenstvo sa pre Banskú Bystricu stávalo reálnym koncom roku 1604, kedy sa Bočkajovi povstalci po víťazných bitkách na východnom, ale aj na strednom Slovensku, približovali k chotáru mesta. V tomto čase prichádzali zo strany Štefana Bočkaja stredoslovenským banským mestám výzvy pridať sa na stranu povstalcov. Súbežne sa opakovali požiadavky hlavného veliteľa cisárskych vojsk Juraja Bastu poskytovať jeho vojsku hlavne potraviny či povoz. Mestská rada takto musela do protipovstaleckej vojenskej základne v Brezne poslať v dvoch etapách spolu 94 mužov. Okrem toho tam odosielala aj odev, ošatenie, potraviny pre zásobenie 150 mužov posádky. Navyše Banská Bystrica pre túto základňu zabezpečovala povozy, meď a železo.

Bočkajovi vojaci sa po prvýkrát dostali do mesta 2. marca 1605. Išlo o jazdecký oddiel kapitána Františka Rédeiho, ktorý mal zabezpečiť podriadenie sa mesta podmienkam povstalcov. Zrejme v dôsledku neochoty mestskej rady prijať Bočkajove podmienky, Bočkajovi vojaci zajali richtára Juraja Zahlweina a odviedli ho do svojho tábora v neďalekej Uľanke. Ďalšieho násilia sa zatiaľ nedopúšťali a mesto opustili.

Túto „uhorskú“ kráľovskú korunu dostal Štefan Bocskay od tureckého sultána Achmeda I. v r. 1605, aby sa ňou dal korunovať za nezávislého uhorského kráľa. Bocskaya však v r.1606 prinútili dohodnúť sa s Matejom II. a preto sa korunovácie tureckou korunou vzdal. R. 1610 sa koruna dostala do rúk palatínovi Jurajovi Thurzovi, ktorý ju odovzdal kráľovi Matejovi II. Dodnes je táto turecká „pohanská“ koruna doplnená len malým krížikom a spolu s púzdrom z perského hodvábu je uložená ako vzácny historický doklad vo viedenskej cisárskej pokladnici.

(pozn. redakcie)

Obranu banských miest zabezpečoval hlavný obvodný kapitán Siegfrid Kolonič, vojsko ktorého dopĺňali aj oddiely kozákov. V Banskej Bystrici mu bolo navyše k dispozícii vojsko Gašpara Tribela, hlavného kapitána a pána hradu Slovenská Ľupča. Tohto Kolonič poveril obranou mesta a podriadil mu aj velenie nad kozákmi. Na základe príkazu Tribel 4. 3. vtiahol s armádou do mesta. Od hradného kapitána žiadal vydanie kľúčov, aby v priestoroch hradu údajne mohol ubytovať svojich vojakov. Hradný kapitán požiadavku odmietol s odôvodnením, že v hrade ešte nikdy nebolo cudzie vojsko. Tribel mu odobral kľúče násilím a vojakov v hrade ubytoval napriek nesúhlasu.

Na druhý deň, 5. marca, Rédeiho hajdúsi vtrhli do Banskej Bystrice po druhýkrát a začali rabovať v domoch miestnych obyvateľov v dolnej časti mesta. Obranný oddiel Tribela sa pritom z hradu nepohol, aby chránil bezpečnosť mešťanov, hoci mal vedomosti o rabovaní hajdúchov. Uspokojil sa s niekoľkými symbolickými výstrelmi, ktoré rabujúcich nedokázali odplašiť. Títo odtiahli s tučnou korisťou späť do svojho tábora pri Uľanke až k večeru. Po odchode sa kozáci a ďalší Tribelovi vojaci vyrútili z mestského hradu na domy občanov s odôvodnením, *aby im vraj hajdúsi všetko neodvliekli, vlámali sa do pivníc a tam sudy vyprázdňovali. Zvyšujúce víno, ktoré nevládali vypiť, pred očami svojich dôstojníkov v nádobách odniesli.*

Tribel dostal správy o blížiacej sa vojenskej posile, oddiele kozákov, ktorý prichádzal s bohatou korisťou z Turca cestou od Harmanca. Ďalší deň, 6. marca preto vyslal svojich vojakov (vrátane kozákov) z hradu smerom na Uľanku. Cieľom bolo zovrieť tam táboriacich hajdúchov a zabrať im korisť, ulúpenú deň predtým v Bystrici. Hajdúsi, ktorí sa pri Uľanke ocitli v pasci zo severu i z juhu, usilovali sa prebiť smerom na juh. Zanechali pritom väčšiu časť koristi, ktorá prešla do rúk víťaza, zväčša kozákov, prípadne Tribelových vojakov. Olúpenému obyvateľstvu mesta sa však z tejto koristi nevrátilo nič.

Po udalostiach v Uľanke kozáci spod Tribelovho obranného oddielu prešli späť ku Koloničovi. Ich miesto nahradili vojaci z radov Nemcov. Obyvatelia mesta privítali tento krok, pretože v radoch nemeckých vojakov videli záruku lepšej ochrany pred nepriateľom. Žiaľ, čoskoro zažili sklamanie aj zo strany týchto *nádejných obrancov*.

V ďalších dňoch prichádzali mestu výhražné listy od Bočkajových vojenských veliteľov a s nimi i správy o víťazstvách povstaleckej armády. Mesto sa stále odmietalo podriadiť Bočkajovým výzvam pridať sa na stranu povstalcov. Po páde Zvolena, ktorý obsadilo Rédeiho vojsko 10. apríla, bola na rade Banská Bystrica.

Za neústupčivosť a odpor, ktorý kládli Banskobystričania povstalcom, sa Rédei rozhodol mesto tvrdo potrestať a kruto s ním zúčtovať. Dňa 15. apríla 1605, okolo polnoci vtiahol so svojou armádou, doplnenou turecko-tatárskymi oddielmi, do chotára mesta. Aby obyvateľstvo postrašil, dal zapáliť medenú hutu na dolnom predmestí v časti Hušták, pričom oheň zachvátil aj časť domov. Pri oslnivom svetle požiaru vojaci prerazili dolnú bránu mesta a vnikli do Dolnej ulice. Ďalšie oddiely hajdúchov sa rútili do mesta od severu Farskou ulicou (dnes ul. J. Bakošša) s cieľom prelomiť najmenej opevnenú časť, dobyť zároveň hrad a opanovať hradný areál.

Pešiaci i jazdci, ktorí mali zabezpečovať obranu mesta, boli údajne v opitom stave a nedokázali sa včas postaviť nepriateľovi na vážnejší odpor. Pokusy obyvateľov o obranu boli imaginárne. Nerovný boj presily hajdúchov s obrancami mesta sprevádzalo strašné plienenie a zabíjanie vystrašeného civilného obyvateľstva. K dielu skazy prispel navyše požiar, ktorý vypukol na dolnom konci. Onedlho sa rozšíril do centra a zachvátil domy na hlavnom námestí Bela IV. (dnes Námestie SNP), ako aj celú severozápadnú časť mesta. Od požiaru ostal uchránený len hrad a horný koniec mesta.

Neznesiteľnej horúčave a hustému dymu nedokázali odolať nielen mnohí občania, ktorí prišli o život, ale ani dobyvatelia. Keď sa obranné oddiely postihnutého mesta ako-tak vzchopili a začali prechádzať do protiútoku, za pokračujúcej streľby obrancov hajdúsi mesto opustili, voliac dočasný ústup smerom na Zvolen. Počas tragickej noci prišlo o život viac ako sto občanov mesta. Medzi nimi aj niektoré popredné osobnosti, napr. člen mestskej rady Unwerdorben. Našli ho zabitého za domom v záhrade.

Podľa zdrojov, ktoré nám približujú túto situáciu, udalosti mali tragické pokračovanie hneď po rozvidnení, ako uvádza súdobý pamätník: *Bol to obraz na zaplakanie, ktorý sa objavil pred očami ľudí pri východe slnka. Všade dookola trčali zadymené holé múry. Na uliciach sem tam ležal mŕtvy či ranený. Mnohí ľudia držali v rukách cennejšie veci. Väčšina z nich bola len v nočnom oblečení, pretože pri vrútení sa nepriateľského vojska do mesta nebol čas na obliekanie.* Okrem vypálených domov a podpálenej medenej huty vyhorela aj oceľová huta, dolný mlyn pri sútoku Hrona a Bystričky, mestské jatky a ďalšie objekty.

V priebehu dňa všeobecný zmätok a útrapy obyvateľstva mesta pokračovali. Obavy Banskobystričanov, čo ostali na žive rástli, keď sa oddiely jazdcov i pešiakov, ktoré zlyhali pri obrane, začali vzďaľovať zo spustošeného mesta. Za jazdcami kráčali vojaci pešieho pluku. K týmto sa pripojili mnohí občania, ktorí, keď už všetko stratili, chceli si zachrániť aspoň holý život. Na utekajúcich striehli Rédeiovi hajdúsi, ktorí na nich nemilosrdne zaútočili. Najväčšie obete boli medzi utekajúcim bezbranným civilným obyvateľstvom. Mnohých z nich bočkajovci zabili, ďalších chytili a predali Turkom do otroctva.

G. Tribel s početnou skupinou vojakov sa zachránil tým, že sa uchýlil do svojho hradu v Slovenskej Ľupči. Tu odolal viacerým opakovaným útokom Bočkajovských vojsk a vydržal až do skončenia povstania. Rédei mohol teraz smelo vkročiť do dobytého, spustošeného mesta. V čase keď kopali mŕtvym obetiam spoločný hrob, mohol v úlohe víťaza nerušene klásť živým pozostalým mešťanom podmienky.

Jednou z prvých požiadaviek Rédeiho bolo výkupné za richtára J. Zahlweina, na ktoré sa museli mešťania skladať. Mestu pridelili vojenskú posádku (80 mužov), ktorú muselo zabezpečiť všetkými prostriedkami a muselo vyhovieť všetkým jej požiadavkám.

Ďalšiu ťarchu mesto pocítilo koncom r. 1605, keď snem v Krupine rozhodol o uvalení *mimoriadnej dane* pre banské mestá vo výške 4 000 zlatých. Polovicu z tejto sumy mala zaplatiť Banská Bystrica. Za daného stavu mesto nebolo v stave splniť túto tvrdú úlohu. Jedným zo zdrojov, ako získať prostriedky, bol napr. predaj mestskej záhrady pri Majeri. Mesto ostalo bez prostriedkov na revitalizáciu, pretože okrem spustošených domov povstaleckým vojskám padli za obeť aj povrchové banské a hutné zariadenia.

Ničivej pohrome v polovici marca padla za obeť aj budova chýrnej mestskej latinskej školy, známej neskôr tiež ako gymnázium. Dočasné prístrešie pre ňu poskytla mestská rada vo vlastnom prenajatom dome, kde sa po utíšení pomerov vyučovalo až do dokončenia opravy školskej budovy. Budova školy bola obnovená až po skončení povstania a výučba v nej sa opäť začala až v októbri 1606.

Možno jediným, *draho vykúpeným* výdobytkom, ktorý prinieslo povstanie Banskobystričanom, bola náboženská sloboda, ktorú potvrdil mier vo Viedni 23. 6. 1606.

Pavol Martuliak

DENNÍK PRINCA LEOPOLDA

z cesty do stredoslovenských banských miest v roku 1764

Dokončenie zo str. 1.

Asi sto stôp po každej strane tohto stroja boli dve okrúhle veže kužeľovitého tvaru s dverami uprostred, znázorňujúce búdy, všeobecne nazývané Gabelwerke (gáple), ktoré sa obyčajne stavajú nad šachtami alebo inými vstupmi do baní. Dverami ľavého gápľa vyšlo niekoľko sto baníkov s kahancami v rukách, ktorí utvorili rad okolo záhrady. Stáli tam vyše dvoch hodín, defilovali a napokon sa vrátili dverami druhého gápľa. Aj tieto dve kužeľovité veže boli osvetlené niekoľkými stovkami lampiónov. Veľký víťazný oblúk, pod ktorým sme prešli my za dňa a ktorý bol postavený pri vstupe na námestie, bol osvetlený iba čiastočne. Na kruhom konci námestia, naproti kostolu jezuitov, je krásna socha s kamenným zábradlím, ktorá bola veľmi dobre osvetlená. Po večeri sme sa prechádzali v tejto záhrade, ktorú ľudský um vytvoril v takom krátkom čase, i na námestí, až do jedenástej hodiny večer. Bolo tam niekoľko tisíc ľudí.

Nedeľa, 29. júla uplynula ako sen. Po veľkej omši sme šli na nejakú lúku mimo mesta, aby sme si pozreli vojenské cvičenie baníkov. Bolo ich menej ako v Štiavnici, ale cvičili lepšie.

Po obede sme si prezreli hámre (Kupferhammer - medené hámre), kde sa pomocou vody, ktorá dáva do chodu buchary, vyrábajú medené plechy, z ktorých jedna časť slúži na výrobu pásov alebo prútov a z nich sa razia medené mince. Keď tieto plechy dosiahnu pod bucharom vhodnú hrúbku, označí sa na nich šírka, akú majú mať pásy určené pre mincovňu, a odnášajú sa k nožniciam, kde ich traja alebo štyria muži strihajú na pásy vyznačenej šírky. Čo sa týka ostatných medených plechov, z ktorých chcú zhotoviť kotly, krivule a hrnce, položia až 16 plechov na seba a kujú všetky naraz pod jedným bucharom, ktorý má okrúhly hrot. Keď sa už dosiahla vhodná hrúbka, aby sa dali dokončiť ručne, oddelia sa od seba kliešťami, zhotovenými výlučne na tento účel. Pomocou týchto bucharov dávajú medi aj inú podobu, podľa toho, na aké použitie je určená. Ale pri dostatočnom počte dobrých robotníkov každého druhu by mohol z toho vyťažiť ešte väčší úžitok. Potom sme šli k veľkej priehrade (groß Holzrechen = k veľkým hrabliam), kde povyše mesta zachytávajú plavené drevo. Hrable, o ktorých som už hovoril, sú poniže mesta. Sú to drevené mreže značných rozmerov, na ktorých sa zastavuje plavené drevo. Tam sa zachytáva, a potom ho vyťahujú z vody.

Večer, keď sme prichádzali k nášmu bývaniu, našli sme námestie znovu vysvietené, ale celkom inde ako predošlý večer. Na mieste námestia, kde predošlý deň bola záhrada, zostal iba vodomet, obklopený lampiónmi a fakľami. Veľký stroj mal len osvetlený oblúk s nápisom: VIVAT. JOSEPHUS II., REX ROMANORUM VIVAT: (Nech žije! Nech žije Jozef II., kráľ rímsky!). Dva stroje mali po bokoch dve kladivá, ktoré sú nástrojmi baníkov, osvetlené odspodu. Vodomet uprostred námestia, stojaci naproti nášho bytu, mal okrem lampiónov a faklí, ktoré ho obklopovali, ešte veľký štvorec z lampiónov. V tomto štvorci tancoval skoro celú noc veľký počet slovenských tanečníkov. Neuspokojili sme sa s tým, že sme sa na nich pozerali z okien, ale zišli sme na námestie, aby sme zblízka videli, ako tancujú. Bola to naozaj radosť vidieť, ako sa títo dobrí ľudia zabávali. Dcéry popredných obyvateľov mesta boli oblečené ako Slovenky a spolu tancovali. Prechádzali sme sa po námestí až do jedenástej hodiny, potom sme šli spať.

V pondelok, 30. júla, odišli sme ráno po omši do Špaňej Doliny, ktorá je vzdialená od Banskej Bystrice na jednu míľu. Najprv sme navštívili miesto, kde sa vyrába zelená farba (Bergrun - banská zeleň) týmto spôsobom: voda, ktorá obsahuje uvedenú farbu, vyteká z medenorudných baní cez úzku banskú chodbu von z baní do niekoľkých nádob, čiže skriniek, kde sa farba po určitom čase usadne na dno. Táto farba má široké použitie. Istý de Wid dal postaviť skvelú budovu na skladovanie minerálnych vôd, aby z nich získal väčšie množstvo farby pomocou destilácie a vyzrážaním prostredníctvom potaše. Keď sa však zistilo, že takto získaná farba sa neudržala na vzduchu tak dobre, ako farba prirodzená, zanechal sa tento spôsob výroby, hoci sa naň utratilo veľa prostriedkov.

Kamenný erb s baníckym znakom z r. 1764 na prejazde domu na Námestí SNP č.14 v Banskej Bystrici

Odtiaľ sme odišli do jedného domu pozrieť si vzorky železa, premeneného na meď pomocou vody, vytekajúcej z baní, ktorá sa nazýva cementačnou vodou (Cimentwasser). Ak sa nechajú v tejto vode ponorené šesť týždňov kusy železa hocakej peknej podoby, zachovajú si trochu menej vyhladený pôvodný tvar, ale namiesto železa tam nájdeme iba meď. Vidieť dokonca aj také kusy, ktoré sú spola meď a spola železo, pretože neboli dosť dlho v tejto vode. Mnoho ľudí verilo a mnohí sú ešte i dnes presvedčení, že táto voda má schopnosť premeniť železo na meď. Ja si však myslím, že voda, ktorá vyteká z baní na meď, pretože je veľmi sírnatá, postupne rozkladá svojou kyselinou čiastočky železa a nahrádza ich takým istým množstvom čiastočiek medi, až kým železo celkom nezmizne. Preto telesá, ktoré sa vyberajú z tejto minerálnej vody, bývajú vždy veľmi nerovné, pokryté malými hrbolčekmi a hubovité, hoci tie kusy železa, ktoré boli vložené do vody, boli celkom hladké.

Odtiaľ sme si šli pozrieť jednu šlamovňu. Potom sme vošli do veľmi úzkej banskej chodby, cez ktorú sme sa dostali až na Staré Hory, kde sme boli na omši v kostole Panny Márie. Po omši sme odcestovali a za dve hodiny sme došli do Banskej Bystrice.

Jozef Vozár

Počiatky prospektorstva

a ťažby medenej rudy na Špaňej Doline

Už odpradávna lákalo najstarších prospektorov bohatstvo stredoslovenskej rudnej oblasti, preto sa so stopami osídlenia tejto oblasti stretávame už v eneolite. Jednou z najvýznamnejších farebných rúd, ktorá ovplyvňovala dianie regiónu po celé stáročia od praveku až po neskorý stredovek, bola meď. Jej ložiská zohrali významnú úlohu v počiatkoch európskej metalurgie, ako to dokázali početné spektrálne analýzy robené na Slovensku i v zahraničí.

Kým v najstaršom období baníctva – v dobe bronzovej – sa využívala najmä metóda prospekcie rýdzeho kovu, v období včasnej doby dejinnej a v stredoveku vzrástol význam exploatovania medených rúd. Význam získavania medi z cementačných vôd vzrástol v neskorom stredoveku a v novoveku. Najväčšia koncentrácia medenej rudy na Slovensku bola v Spišsko-gemerskom rudohorí a na Poľane, v oblasti kremnicko-štiavnických vrchov a oblasti Nízkych Tatier (starohorský a špaňodolinský revír).

Práve posledná oblasť so špaňodolinským revírom sa dostala do popredia záujmu archeológov, zaoberajúcich sa najstaršou metalurgiou. Archeologický ústav SAV v Nitre v spolupráci so Slovenským banským múzeom v Banskej Štiavnici v rámci výskumu zaniknutých banských miest sa zamerali na sledovanie oblasti Špania Dolina, kde sa v r. 1964 začalo s ťažbou hlušiny z háld v lokalite Sandberg (Piesky). Výdatne im pri tom pomáhali aj pracovníci Geologického prieskumu, ktorí v roku 1969 zachránili prvé kamenné mlaty – pracovné nástroje prvých prospektorov a dobývačov medi. V rokoch 1971-72 sa na lokalite uskutočnil záchranno-zisťovací výskum.

V roku 1972 sa pokračovalo výskumom stredovekých háld v starohorskom revíri v polohách Haliare, Richtárová, Potkanová, Uľanka a v okolí vrchu Glezúr. Výskum bol interdisciplinárny a robil sa v ťažkých terénnych pomeroch.

Unikátne foto predstavuje dnes už zaniknutú osadu Piesky

Špania Dolina – Piesky

Zaniknutá banícka osada Piesky sa nachádza pri prameni Zeleného potoka (Grünbach), ktorý pramení pod vrchom Glezúr (968 m). Bola vybudovaná na dolnej časti háld hlušiny, ktoré vznikajú pri ťažbe medenej rudy. Pod Glezúrom sa našli opustené banské diela a haldy hlušiny, ktoré poukazujú na centrum najstaršej ťažby medenej rudy. Nemecké názvy osád, potokov a vrchov Sandberg, Herrengrund, Altenberg, Bergbach, Grünbach, Glasur sú dokladom historicky známej skutočnosti o osídlení špaňodolinského banského revíru nemeckými kolonistami, ktorých pozval po tatárskom vpáde uhorský panovník Belo IV. Časť nemeckých názvov bola poslovenčená alebo prispôsobená (Zamperk, Glazúr).

Pokračovanie na str. 10.

UDALOSTI ROKU 1849 V BANSKEJ BYSTRICI OČAMI KRONIKÁRA

Len máloktoré mesto má príležitosť uvidieť určitú etapu svojich dejín očami súčasníka. Nám tento pohľad o revoloučných rokoch sprostredkovali zápisy člena banskobystrickej mestskej rady A. K. Zipsera. Jeho denník zachytáva obdobie, ktoré všetci poznáme zo školských lavíc, tentoraz však nie z hľadiska veľkej politiky, ale očami občana nášho mesta.[1]

Andrej Kristian ZIPSER, Dr.h.c., sa narodil v maďarskom meste Györ (Ráb) v roku 1783. Od roku 1809 žil v Banskej Bystrici a pôsobil ako pedagóg, neskôr riaditeľ Vyššej dievčenskej školy. Bol významným prírodovedcom svojej doby, dosiahol pozoruhodné výsledky najmä v oblasti mineralógie a geológie. Za svoje vedeckopublikačné výsledky získal čestné doktoráty viacerých univerzít.[2] Zipser ako vedec si všímal politické dianie s profesionálnym nadhľadom. Ako člen mestskej rady mal aj informácie z prvej ruky a ako účastník viacerých mestských delegácií bol aj aktérom niektorých udalostí. Popri vojnových dianiach, ktoré boli v danej situácii prvoradé, všímal si aj politické premeny mesta, ekonomické dôsledky vojny, ale aj meteorologickú situáciu a svoje poznámky doplňoval topografickými popismi konkrétnych udalostí. Bol kritický ako k jednotlivcom, tak i k vojakom. Zipser nemienil svoje zápisy publikovať. Jeho hodnotenia neovplyvňovalo ani dobové vlastenectvo, chválil aj hanil všetky tri armády, ale vôbec nepochopil snahy a ciele slovenských dobrovoľníkov. Z jeho denníka nemáme ani dojem, že by bol účastníkom občianskej vojny. Samotné mesto Banská Bystrica, vďaka svojim privilégiám a autonómii, sa pozeralo na prichádzajúce vojská ako na čosi cudzorodé. Preto vítalo každú príchodziu armádu rovnako srdečne.

Andrej Kristian Zipser

Denník obsahuje udalosti od 14. novembra 1848 po 7. január 1850. Má rozsah 64 strán a je písaný v nemeckom jazyku. Zdá sa, že je pokračovaním staršieho alebo starších zväzkov. Našiel sa len náhodou v pozostalosti mešťanostu Kazimíra Wachtlera v roku 1898. Jeho syn, hlavný mestský notár Vojtech, daroval spis mestskej knižnici. Neskôr materiály z denníka využil aj tunajší profesor gymnázia (latinčiny a maďarčiny) Emil Jurkovich (1857 – 1936), ktorý sa zaoberal históriou mesta a je autorom zatiaľ jedinej (a nepublikovanej) banskobystrickej monografie. Jurkovich preložil denník do maďarčiny a opublikoval ho v jednej ním redigovanej publikácii.[3] Nasledujúce riadky budú skráteným spracovaním najdôležitejších udalostí tohto denníka v časovom výseku január až august 1849 (kapitulácia povstaleckej armády).

* * *

Vojenské udalosti Uhorska sa bližšie dotkli Banskej Bystrice až v januári 1849. V okolí mesta však už dávnejšie bolo rozmiestnené maďarské povstalecké vojsko a to v Radvani, Badíne a v Ľupči. V januári 1849 sa cisárski priblížili k banským mestám, ktorých povstalecká armáda, vedená gen. Arturom Görgeyom, chcela ubrániť za každú cenu. Táto správa vyvolala v mestskej rade zdesenie a okamžite vyslala delegáciu k vládnemu komisárovi banských miest Ľudovítovi Benickému s prosbou o intervenciu. Benický nechcel zasahovať do vojenskej stratégie, ale okamžite prikázal vybudovať barikádu v Harmaneckom sedle. Vojsko sa naďalej sústreďovalo v meste a obsadzovalo aj civilné obydlia aj v Radvani, Ľupči a v Podlaviciach. Od 11. januára obsadilo aj mestské brány. Veľké sústredenie vojakov tu bezmála vyvolalo zásobovací kolaps. Okrem pekárov museli piecť chleby aj v súkromných peciach v meste.

Artur Görgey, maďarský generál, po ktorom nám zostalo pomenovanie starého banského tunela

Dni maďarskej vlády však boli zrátané. Po útoku na Kremnicu Görgey aj s armádou musel absolvovať nočný presun cez Skalku. Hoci túto starú banskú cestu už niekoľko dní opravovalo 400 baníkov, pri presune delostrelectva a jazdy utrpeli veľké straty. Noc bola totiž búrlivá, v horách snežilo, v meste pršalo a dul silný vietor. Armáda musela ustupovať ďalej, stačila však vylúpiť radvanský sklad obilia a s rekvirovanými volmi panstva, presunula sa do Ružomberka. Kronikár zaznamenal, že sa správali ako nepriatelia a položil si aj rečnícku otázku: „*Toto je armáda – ochrankyňa slobody?*"

Cisárske vojsko obsadilo mesto 31. januára bez boja. Nastúpilo na námestí čelom k biskupskému palácu v sprievode hudby. Plukovník zavelil k modlitbe a potom trikrát zaznelo „*vivat*" (nech žije). Privítaciu reč predniesol mešťanosta a po slovensky privítal prítomných Petrikovich ml. z Radvane. V súvislosti s cisárskymi kronikár zdôraznil, že sa chovali slušne, lebo „*cisárski vedeli, čo je poriadok a disciplína*". Svoj názor však čoskoro zmenil, keď zistil, že aj táto armáda potrebuje chlieb.

Večer 2. februára prišiel do Banskej Bystrice aj Ľudovít Štúr. Ubytoval sa U Raka a na druhý deň poslal mestskej rade oznámenie tohto znenia: „*Na rozkaz pana Ludovita Stura k narodu slovenskemu od Wladi Geho Gasnosti Cysarsko-Kralovskej wyslaneho. Dnes na tretiu hodinu po obede pozivagu Pani Mestania a Obiwatelia Bistricki do schuocki obecney na slolični Dom...*" Štúr verboval dobrovoľníkov, no medzi prevažne nemeckými občanmi nemal úspech.

Ruskí kozáci (podľa kresby Šadovova) boli vo vtedajšej Európe obávaným vojskom

Príchodom vojska nastala výmena aj v politickej správe na mestskej i na župnej úrovni. Druhým predsedom sa stal Karol Kuzmány.

Zdalo sa, že sa vojnové udalosti skončili a mesto 15. marca ďakovalo v nemeckom kostole Te Deom. Krátko nato však prišla maďarská gerila. Mestská rada opäť pohotovo dala premaľovať ohrady na námestí z cisárskej žlto-čiernej na červeno-bielo-zelenú a novomenovaný mešťanosta Szigethy v zmysle nariadenia Ministerstva vnútra vyhlásil križiacku výpravu proti Rusom, ktorí prichádzali na pomoc cisárskym. Križiacka zástava (biely kríž v červenom poli) bola vyvesená na mestskej veži. Bola vyhlásená aj všeobecná mobilizácia 20 – 30 ročných, ktorí mali brániť Šturec. Mládenci, ktorí prišli z okolia Detvy, Krupiny a Zvolena sa utáborili na lúke na dnešnom Striebornom námestí. Keďže májová noc bola studená, popílili všetky vŕby pri potoku a povytrhávali zo zeme aj drevené lavičky. Na druhý deň ich poslali domov.

Rusi prišli do Banskej Bystrice 7. júla. Mešťanosta ich privítal na Dolnej ulici. Vojsko sa utáborilo v Radvani uprostred žitného poľa, velenie na Štiavničkách v improvizovaných stanoch z konárov. Kozáci sa usadili pred Striebornou bránou a na tzv. Hornej lúke (okolo dnešného okresného úradu). Kronikár pripomína, že prišlo toľko koní, že vyžrali zásoby celej banskej komory. Mesto muselo piecť chlieb z vlastnej múky, ktorú rozdávalo pekárom po 2 q v Slovenskom kostole. Dôstojníci navštevovali radvanské krčmy, ale za objednané jedlo či pitie neplatili. Hovorievali: „Pán Boh zaplať, veď my bojujeme za vás". Boli upodozrievaví, všetko čo zrekvirovali, museli domáci ochutnávať. Mužstvo povytrhávalo ešte aj zelené zemiaky a zjedlo ich tak, na surovo. Keď cez Skalku prišli do mesta slovenskí dobrovoľníci, Rusi ich pustili do mesta až na druhý deň, aj to na zákrok Lewartovského. Ruská armáda odišla z mesta až koncom augusta, ale nové Te Deum bolo až 7. októbra.

Valéria Chromeková

[1] Udalosti roku 1848-49 riešili zrušenie poddanstva a národnostnú otázku Rakúskej monarchie. Keď maďarská politická reprezentácia žiadala samostatnosť Uhorska, ale bez udelenia práv ostatným národom a národnostiam, nemaďarské obyvateľstvo sa postavilo na stranu cisára, ktorý im v tiesni sľúbil isté ústupky. Tak od jesene 1848 na území našej krajiny pohybovalo sa a bojovalo cisárske vojsko podporované slovenskými dobrovoľníkmi a maďarskí povstalci, ktorých nakoniec porazila až ruská armáda, povolaná cisárom.

[2] Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice. ŠVK 2002. S. 227.

[3] JURKOVICH, Emil: Történeti Tárcák. Hungária Könyvkiadó Besztercebánya 1910.

Emil Jurkovič – filológ, historik, literát?

„Generácie prichádzajú a odchádzajú, každá jedna zanecháva stopy svojej činnosti tým, ktorí prichádzajú po nej. Potomok búra, aby vytvoril niečo nové, ale z času na čas sa pristaví, ohliadne sa po diele minulosti a so záujmom si prezerá zožltnuté listiny, tých svedkov minulosti, ktorí jediní zostali z dávno uplynulých storočí, aby svedčili o neustálych premenách.“

Emil Jurkovič

Týmito slovami sa asi pred sto rokmi prihováral Emil Jurkovič k svojim súčasníkom, občanom mesta Banská Bystrica, keď ich chcel upozorniť na slávnu minulosť. Tými istými slovami sa po takmer sto rokoch prihovára aj nám, keď si pripomíname jeho plodný život, ktorým sa aj on sám stal súčasťou histórie toho istého mesta.

V názve nášho príspevku sme jeho meno spojili s otázkou, či hol historikom, filológom alebo literátom. Kto teda naozaj hol Emil Jurkovič? Narodil sa 2. 12. 1857 v malej spišskej dedinke Letanovce. Jeho široký humanitný záber už predurčili aj štúdiá: po gymnáziu v Levoči, Rožňave a Arade študoval teológiu najskôr v Spišskej Kapitule, potom na viedenskom Päzmäneu. Avšak cestu za kňazským poslaním nedokončil. Svoje Štúdium teológie prerušil a nakoniec vyštudoval v Budapešti klasickú filológiu. Do Banskej Bystrice prichádza prvýkrát ako dvadsať-päťročný profesor klasických jazykov. Učí na tunajšom Vyššom katolíckom gymnáziu a v tejto funkcii pôsobí plných dvadsať rokov. Je to dosť dlhá doba na to, aby sa človek zblížil so svojim novým prostredím. Stopercentne to platí aj o Jurkovičovi. Jeho záujem sa obracia na bohaté zbierky mestského archívu, ktoré ukrývajú mnohé fakty a poukazy na slávnu minulosť mesta. Pre všedného človeka sú však neprístupné aj kvôli jazykovej bariére. A tak to Jurkovič možno spočiatku chápe aj ako výzvu svojej profesii, keď sa púšťa do štúdia tohto bohatého materiálu.

Má výrazný rozprávačsky talent, ktorý neskôr využije pri písaní seriálu popularizačných článkov z dejín Banskej Bystrice pre tunajšie noviny „Beszterczebánya és Vidéke“. Je ich spoluzakladateľom a dlhoročným prispievateľom. Súhrnný výber z týchto článkov neskôr vydáva pod titulom Történeti tárczák v troch častiach (vyšli v r. 1901, 1906 a 1910). O jeho profesionálnej aktivite svedčia výročné správy hlavného katolíckeho gymnázia, do ktorých taktiež prispieva. Vo svojich článkoch sa venuje najmä problematike výuky klasických jazykov.

R. 1903 je povolaný vo funkcii riaditeľa gymnázia do Aradu, ale po dvoch rokoch strávených v Sedmohradsku sa vracia, teraz už ako riaditeľ hlavného vyššieho gymnázia. Neskôr, od r. 1906 pôsobí ako hlavný školský c. k. inšpektor pre Banskú Bystricu a okolie. V tejto funkcii je až do konca 1. svetovej vojny, keď už v dôchodkovom veku, nezmierený so vznikom I. ČSR, odchádza do Budapešti. Tu sa snaží naďalej pokračovať vo svojej životnej záľube, ktorou sa mu stala história. Opiera sa pritom o bohatý materiál, ktorý získal ešte počas svojho pobytu v Banskej Bystrici. A tak hoci svoj život dožíva inde, duchom a najmä srdcom zostavá verný „svojej“ Banskej Bystrici až do posledných dní. Zomiera 4. augusta 1936.

Po tomto krátkom náčrte jeho života sa asi zdá byť úplne zbytočné odpovedať na otázku, či bol filológom. Samozrejme, bolo to jeho povolaním, ale v tomto prípade nechceme zdôrazňovať jeho učiteľskú kariéru, aj keď ani tá nie je bez významu. Pre Jurkoviča však boli jeho jazykové vedomosti (slovenčiny, maďarčiny, nemčiny, latinčiny, francúzštiny) vynikajúcim odrazovým mostíkom k tomu, aby v sebe objavil milovníka histórie. Zámerne pri tom používame slovíčko milovník, pretože aj možno príhodnejšie slovíčko amatér pochádza z latinského amo, amare, čo znamená milovať, mať rád.

Ak hovoríme o ňom ako o historikovi-amatérovi, vychádzame pritom z jeho vlastnej sebareflexie. Nikdy sám seba neoznačuje za odborníka naslovovzatého, vystupuje iba v mene nadšencov, ktorých zaujíma minulosť ich najbližšieho okolia. Táto jeho skromnosť je však prepiata. Stačí sa nám pozrieť na jeho prácu. Už r. 1895 vydáva dejiny hlavného katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici. Napriek tomu, že ide o vyčerpávajúcu prácu, neváha oboznámiť verejnosť aj so svojimi novými poznatkami, ako to robí v r. 1900, keď k predchádzajúcej práci vydáva doplnky. 50. výročie rokov meruôsmych si pripomina prácou Banské Bystrica počas revolúcie 1848-49, ktorú vydáva r. 1898. Tematiku školstva dopĺňa prácou o minulosti ľudoveho školstva v Banskej Bystrici z r. 1899. Vo svojich bádaniach odbočil aj na pole kunsthistórie, keď r. 1901 publikuje odborný článok o vo voľakedajšej pokladnici banskobystrického farského kostola. Ako osvetár r. 1902 oboznamuje verejnosť s pamätihodnosťami Banskej Bystrice a jej okolia, keď vydáva Sprievodcu po Banskej Bystrici a okolí. V r. 1903 zas vydáva rozsiahlejšiu monografiu o Banskej Bystrici v čase povstania Františka Rákociho II. O minulosti komorského domu v Banskej Bystrici vydáva prácu r. 1914. V tom čase už pracuje na monografii mesta Banskej Bystrice, ktorá napriek tomu, že je jediná svojho druhu, sa nikdy nedostala na svetlo sveta vo vytlačenej knižnej podobe. Na sklonku svojho života sa potom ešte vracia k svojim bádaniam o histórii Banskej Bystrice a jej okolia. A tak mu v Maďarskú ešte vychádzajú nasledujúce práce: v r. 1925 o banskobystrických delo- a zvonolejároch, r. 1926 o banskobystrickom mestskom archíve, r. 1927 o minulosti zdravotníctva v Banskej Bystrici a r. 1929 rozsiahlejšia monografia o minulosti Ľupčianskeho panstva. Toto je len prierez jeho tvorbou a naša bibliografia si nenárokuje na úplnosť". (Vynechali sme jeho príležitostné články, ako aj príspevky vo výročných správach gymnázia a pod.)

Prekážkou, ktorá bezpochyby zabránila väčšej publicite historických prác Emila Jurkoviča, nebolo len oných 100 rokov, ktoré nás delia od ich vzniku, ale aj jazyk, ktorým boli napísané. Je pochopiteľné, že v čase silnejúcich maďarizačných tendencii vtedajšej uhorskej vlády bolo nemožné, aby štátny zamestnanec, akým Emil Jurkovich ako stredoškolský profesor a neskôr oblastný školský Inšpektor bol, publikoval a vystupoval na verejnosti v inom ako maďarskom jazyku. Treba priznať, že Emil Jurkovič sa týmto tendenciám, napriek svojmu evidentnému slovenskému pôvodu, nijako nevzpieral. Možno aj preto sa na neho neskoršia slovenská historiografia pozerá tak trochu cez prsty, označiac ho nálepkou maďaróna a teda ho považujúc za neobjektívneho voči Slovensku a slovenským dejinám. Tento postoj je nespravodlivý, najmä ak nepoznáme jeho názory a jeho pohľad na dejiny tohto regiónu, ktorý prezentoval vo svojich prácach. Emil Jurkovich vo svojom uhorskom patriotizme totiž vychádzal z predpokladu. že láska k vlasti, ktorou pre neho bolo vtedajšie Rakúsko-Uhorsko, vyviera predovšetkým z lásky k svojim najbližším, k svojim priateľom, svojmu mestu a jeho okoliu.

Isteže, ako každá láska, aj táto trochu zaslepuje a spôsobuje u neho istú nekritickosť. Ale na druhej strane s rovnakou otvorenosťou a vrúcnosťou prijíma všetkých voľakedajších občanov, nielen Maďarov, ale aj Nemcov a Slovákov, všetkých tých, ktorí sa najväčšou mierou zaslúžili o slávnu históriu Banskej Bystrice, vtedy slobodného kráľovského mesta, ktoré sa aj pre Emila Jurkoviča stalo dočasným domovom.

Imrich Nagy

Krátené pre potreby redakcie

CENTRÁLNA ČASŤ KREMNICKÉHO HREBEŇA – GÖRGEIHO TUNEL

Centrálna časť Kremnického hrebeňa je preslávená tým, že na jednej z jej rázsoch sa nachádza stred Európy a cez Skalku (Schranzenstein) prechádza 19. poludník. V útrobách pohoria boli ukryté rudy a minerály, ktoré v minulosti preslávili banské mestá Kremnicu a Banskú Bystricu. Najnižším bodom, sedlom medzi Skalkou a Vyhnátovou, viedla baníckym tunelom stará banícka cesta – strieborná – ktorá sa končila rovnako pomenovanou ulicou v meste nad Hronom. Bola známa už v 16. storočí. Vozili ňou striebornú rudu do hút v Tajove a Jabríkovej.

Vedľa skutočnosti, že na Suchej hore dominuje televízny vysielač, je oblasť Skalky známa najmä ako významné a vyhľadávané turistické a lyžiarske stredisko. Nachádza sa tam niekoľko chát a zotavovňa. No aj toto miesto má bohatú históriu. Na vrcholci Skalky nachádzame pamätné tabule, ktoré dokumentujú 2. obrannú líniu povstalcov v časoch SNP. Na ceste k tunelu chýba na mohutnej skale tabuľa, ktorú som videl na vlastné oči ešte v roku 1941. Bol na nej maďarský nápis v približnom znení: *„Tadiaľto tiahol Artur Görgei s maďarskou armádou proti vojskám Františka Jozefa. Január 1849.”* Keďže Görgeiho vojská s vtedajšou ťažkou technikou, v snahe vyhnúť sa obkľúčeniu, prešli za Skalkou starým baníckym tunelom, aj tento od tých čias nesie meno maďarského generála. Neskôr bol zavalený a až v závere 20. storočia ho turisti a iní milovníci prírody a pamiatok dali do pôvodného stavu. V tomto priestore sa nachádza pamätná tabuľa, ktorá dokumentuje, že pri tuneli operovala partizánska skupina plk. Markusa.

Kremnické pohorie je bohaté na prírodné úkazy. Na strmšej, banskobystrickej strane sa nachádza mnoho tiesňav s vodopádmi, je tu veľa skalných zaujímavých útvarov. Na každom mieste sa zapísala aj história a dnes už ťažko objavujeme pozostatky po dávnej baníckej sláve.

Igor Chromek

TRH V BANSKEJ BYSTRICI

So vzostupom baníctva sa v Banskej Bystrici rozvíjali aj rôzne obslužné činnosti, ktoré naň priamo či nepriamo nadväzovali. Patril medzi ne aj obchod s potravinami, remeselníckymi výrobkami a tzv. spotrebným tovarom. Obchod sa uskutočňoval na trhoch konaných v meste každý deň. Známe sa ale stali týždenné – pondelkové trhy, na ktorých bola účasť kupujúcich i predávajúcich početnejšia ako po iné dni. Neskôr, v 17. storočí, dostala Banská Bystrica privilégium, podľa ktorého sa v meste mohli štyrikrát v roku konať aj „výročné" jarmoky. Od roku 1677 boli týmito dňami 25. január, 1. máj, 1. september a 25. november.

Najstaršia zachovaná písomná zmienka o trhu, resp. tržnici v Banskej Bystrici, je z 80. rokov 15. storočia. Jej obsah pre mesto nevyznieva veľmi priaznivo. Uhorský kráľ Matej Korvín, ktorý sa tu rád zdržiaval, poslal mestskej rade „písmo" tohto znenia:

„Budín, 3. augusta 1481. Matej Korvín oznamuje banskobystrickým mešťanom: Vítovi Mühlsteinovi, Jánovi Kolmanovi, Jánovi Koncovičovi a Jánovi Langovi, že pri jeho nedávnej návšteve v Banskej Bystrici, kam sa prišiel zotaviť, nepriaznivo naň zapôsobila nevzhľadná tržnica na Námestí, kde sa predáva zelenina, mäso a rôzny nevzhľadný tovar. Tržnica námestie špatí, preto ich žiada, aby ju stadiaľ premiestnili inde."

Fotografia z r. 1890 zachytáva tradičný pondelkový trh v Banskej Bystrici

Obyvatelia Banskej Bystrice, ktorí predávali na trhu, resp. dodávali naň tovar, boli oslobodení od akýchkoľvek poplatkov a to na celom území Uhorska. Tieto výhody boli zakotvené priamo v mestských privilégiách, udelených a potom opätovne potvrdzovaných uhorskými kráľmi, ktorí nimi sledovali podporovanie a rozvoj banskej ťažby. Cudzinci (v tom čase všetci tí, ktorí neboli banskobystrickými mešťanmi) mohli na trhu predávať tovar len po zaplatení poplatku, ktorý určila mestská rada. Z neho potom financovala rôzne verejné stavby a údržbu ciest.

Zeleninový trh na Hornom námestí (r. 1929)

V meste žila aj početná skupina „malých" obchodníkov – kramárov, priekupníkov a kôf (flárok), ktorých existencia bola priamo zviazaná s fungovaním trhu. Bývali väčšinou v podnájme, mnohí z nich na Námestí (Ringu). „Mestské kofy" často predkupovali tovar v blízkom i vzdialenejšom okolí a potom ho so ziskom predávali na trhu.

Z tohto obdobia sa zachovalo aj niekoľko archívnych záznamov, z ktorých si možno urobiť reálnejšiu predstavu o vtedajšom živote i o kolorite na tunajšom trhu:

10. január 1525:

„Na banskobystrickom trhu boli 27. septembra 1524 pristihnutí pri predávaní zlého masla Vavrinec a Krištof z mestečka Hybe. Nedbali na upozornenie mestského orgánu, boli zadržaní a tovar – 20 opálok masla im bol sčasti zabavený v prospech banskobystrického špitála, sčasti spálený. Po intervencii a zaručení sa viacerých občanov boli prepustení. Mestská rada upustila od potrestania, iba peniaze, ktoré u nich našli, prepadli v prospech poškodených zákazníkov."

12. august 1533:

„Na banskobystrickom trhu sa dostali do obehu falošné mince, razené na Muráni. Pekárka Agáta Peckhinová, bývajúca u vdovy po notárovi Kolmanovi, ich dostala za chlieb. Chcela nimi platiť za pivo, no napokon nimi vyplatila obilie dvom poddaným z Mičinej. Títo nimi zase zaplatili za obilie na bojnickom hrade, za čo ich tamojší kastelán dal zavrieť. Svedkyne: Žofia Zceschinová z Banskej Bystrice a istá Veronika z Čerína nevypovedali jednoznačne, preto mestský súd konanie odročil."

O niekoľko týždňov neskôr sa mestská rada rozhodla „otestovať" miestnych mäsiarov a ich ceny:

30. september 1533:

„Mestská rada kúpila 2 voly po 12,50 Fl. (zlatých) na skúšku, či mäsiari nepredražujú svoj tovar. Zistilo sa, že hodnota kože je 1,80 Fl., hodnota mäsa, loja a výška nákladov spolu 11,25 Fl., celkove 13,05 Fl. Na základe tejto skúšky sa určia ceny."

O niektorých praktikách pri obchodovaní a obchádzaní, resp. neobchádzaní vtedajších predpisov a nariadení svedčí aj dobový záznam zo 14. novembra 1533:

„Valentín Schneider žaluje istého Lacka z Krakova ...:

<u>po prvé</u>: zarába na obchode s Bystričanmi a predsa na Bystricu nadáva, napríklad nedávno v Schneiderovej vinárni, ... že by bolo treba toto mesto znovu vypáliť ... dosvedčil to i výčapník Ondrej a prachár Klimko.

<u>po druhé</u>: hnevá sa na mesto najmä preto, že mu zhabalo a znehodnotilo falošné mince a ešte bol aj uväznený.

<u>po tretie</u>: Lacko poškodzuje tunajších mešťanov predkúpou vína, ktoré skladuje v Kráľovej na ujmu mestských privilégií.

Lacko sa bránil tým, že na mesto nenadával, zhabané peniaze neboli jeho, ale patrili Jánovi Zápoľskému, za čo bol on neprávom stíhaný a napokon víno kúpil pre Krakov a dal si ho iba Radvanskovcom uschovať, keď tadeto tiahli Katzianerove jednotky. ... Konanie bolo pre nedostatok dôkazov odročené."

Svedectvom toho, že mestskej rade záležalo na tom, aby pomery a podmienky obchodovania na banskobystrickom trhu boli usporiadané a čo najspravodlivejšie, je aj nariadenie vydané 3.10. 1536:

„Štatút mesta o flárkach (kofách). Vzhľadom na to, že flárky predkupujú rôzny tovar, ktorý potom predávajú na trhu za premrštené ceny, rozhodla sa mestská rada zakázať im predkupovanie i priekupníctvo. Prístup na trh sa im dovolí len vo sviatočné dni, kým vo všedné dni musia ísť pracovať. Z tohto ustanovenia sa povoľuje výnimka 16 starým kofám, ani tieto však nesmú tovar predkupovať. (pripojený je ich zoznam s uvedením domov, v ktorých bývajú v podnájme – zväčša na Námestí)."

Popri trhovisku na Hlavnom námestí (Ringu) sa od 16. st. obchodovalo aj na Hornom námestí. Tento stav sa v meste nemenil ani počas nasledujúcich storočí.

Tradícia trhov sa v meste udržala až do polovice 20. storočia. V rokoch 1939 – 1941 mesto vybudovalo novú – murovanú tržnicu na Hornom námestí (v miestach niekdajšej promenády). Tá slúžila Banskobystričanom no i „cezpoľným" až do roku 1996, kedy ju asanovali. V tom istom roku na jej mieste „vyrástla" nová, o niečo modernejšia.

Z roku 1924 sa v archíve mesta zachoval zaujímavý dokument, ktorý súčasníkom môže lepšie priblížiť dobu a pomery, ktoré v období I. československej republiky sprevádzali obchodovanie na banskobystrickom trhu. Zastupiteľský zbor mesta 23. XII. 1924 schválil „**Tarifu miestnych poplatkov trhových mesta Banskej Bystrice**". V nej stanovil pevné sumy poplatkov za tovar predávaný na mestskom trhu a takmer vyčerpávajúco obsiahol rôzne formy jeho predaja, ku ktorým určil jednoznačné a pevné taxy.

Ján Baláž

Pramene:

Štátny archív Banská Bystrica: Mesto Banská Bystrica 1850 – 1945

MATULAY C.: Mesto Banská Bystrica – katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536

SLANÝ J.: Banskobystrický trh v období rozmachu medenorudného baníctva na Slovensku (1495 – 1570); In: Stredné Slovensko 9, zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici

Tarifa miestnych poplatkov trhových mesta Banskej Bystrice.

Jedným z dôležitých príjmov miest boli aj trhové poplatky. Mestá si ich výšku riešili individuálne a s prihliadnutím na charakter regiónu. V tomto zmysle je určite zaujímavá i „Tarifa miestnych poplatkov trhových mesta Banská Bystrica“ z r. 1924, ktorú prinášame v odpise i s dobovými odlišnosťami v pravopise.

I. Od zvierat

a./ od kusa rôžného statku..... 2 Kčs.
b./ od kusa koňa..... 2 Kčs.
c./ od kusa telata z pod cecka, kozy, ovce..... -,50 h
d./ od kusa žriebäta, somára. mulice..... 1Kč.
e./ od kusa ošípanej: chudá 1.-, vykrmená 2.-..... 1-2Kč.
f./ od kusa prasaťa alebo baranca z pod cecka..... -,40h.
g./ od kusa morky a husy..... -,40h.
h./ od kusa kohúta, sliepky, kačky..... -.30h.
i./ od kusa kuraťa, holuba..... -.10h.
j./ od kusa diviny, ako srňa a pod..... 1Kč.

II. Od ťarchy pešiakov, keď továr v ruke držia alebo na chrbte odpredávajú.

a./ od každodenných potravných článkov, ako mäso, múka, ovocie, zemiaky... -.50h.
b./ od masla a tvarohu od klg..... -.20h.
c./ od smotanky od litra..... -,20h.
d./ od mlieka za každý liter..... -,04h.
e./ od vajca..... -,02h.

III. Od predaja z voza, bez ohľadu na jakosť tovaru na voze sa nachádzajúceho.

a./ od voza jedným ťažným dobytkom..... 3.-Kč.
b./ od voza dvoma ťažnými dobytkami..... 4.-Kč.
c./ od voza troma ťažnými dobytkami..... 5.-Kč.

IV. Od káry človekom alebo jedným ťažným

DOBYTKOM ťahanej bez ohľadu na tovar..... 1.50Kč.

V. Pri predaji v šiatre za každý m² zaujatého priestora.

priestora bez ohľadu na jakosť tovaru..... -.50h.

VI. Pri predaji na laviciach alebo lešeniach

Kčs.
za každý m² zaujatého priestora bez ohľadu na jakosť tovaru..... -.50

VII. Pri predaji na zemi za m² zaujatého priestora.

a./ od každodenných potravných článkov ako: mäso, múka, ovocia, zemiaky.... -.40
b./ od iných..... -.50

VIII. Miešané.

a./ od komédiantov za každý započatý deň za zaujatý m² do 200 m²..... -.50
vyše 200 m²..... -.25
b./ od brúsičov za každý započatý deň..... 1.-
c./ od kupcov obrazných za každý započatý deň za 1. m²..... -.80
d./ od kolotočov za každý započatý deň za 1. m²..... -.50
e./ od podomových kupcov za každý započatý deň..... 1.-
f./ od búdov predstavenia za každý započatý deň za 1. m²..... -.50
g./ od všetkých tých, ktorí na trhu sem i tam chodiac predávajú.... 2.-
h./ od prázdnych vozov..... 1.-
i./ od surových kože: a./ za ovčiu, telacú a koziu..... -.40
b./ za koňskú a hovädziu..... -.80
c./ za irchu..... -.80

IX. Poznámky.

a./ V meste stále bývajúci priemyselnici, ktori svoje vlastné výrobky na verejné námestie donášajú, a tí mestskí obyvatelia ktori ich vlastne pestované polnohospodárske plodiny odpredávajú, od všetkých poplatkov sú oslobodeni.
b./ Miestny poplatok len po faktičnom zaujati označeného /pripadne ohradeného/ trhového priestora sa môže vyberať.
c./ Od tých vozov, na ktorých tovar na trh bol dovezený, alebo s nich složený, len v tom páde sa má platiť mietné a len základe bodu h./ odst.VIII. /t.j. od prázdneho voza/ keď tieto vozy aj po složeni ťarchy stále narhu ostanú.
d./ Od ťažného dobytka do voza alebo do jarma zapriahnutého len na priestore dobyťčého trhu sa môže miestné požadovať a len v tom páde, keď zviera samo tiež ma byť odpredané.
e./ Od vozov, ktoré trhový ľud dovážajú, len v tom páde sa môže miestné brať a len na základe bodu h./ VIII. odst./ keď tieto stále na trhu ostanú a tam miesto zaujajú.

Číslo: 235/1925.

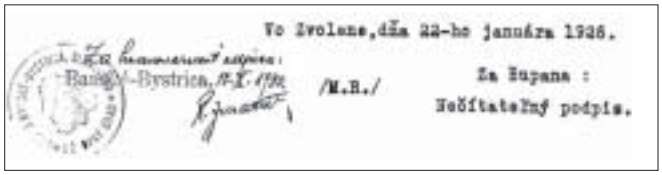
Tato tarifa schválená bola v zasadnuti zaspupiteľského sboru mesta Banskej - Bystrice pod číslom 218/1924. výb. zo dňa 23-ho decembra 1924.

Banská Bystrica, dňa 12-ho januára 1925.

Ján Šteiner v.r. nám. vedúci notár. /M.R./ Hanzlík v.r. starosta.

Číslo: 28375/25. adm.II.

Schvaľujem v zmysle § 97 živn. zákona č. 259/24. sb.z.a n.

BANSKOBYSTRICKÝ MEDENÝ VÝPLATNÝ ZNAK Z ROKU 1597

Mohlo by sa zdať, že hnuteľných pamiatok na medený vek slávy Banskej Bystrice je v zbierkovom fonde Stredoslovenského až-až a že už by bolo ťažko nájsť niečo nové a zaujímavé. Archeologický výskum v areáli mestského hradu z leta 1996 však potvrdil opak.

V rôznorodom nálezovom materiáli pozostávajúcom z keramiky, kovových a iných artefaktov, ako aj 113 ks prevažne stredovekých mincí sa objavil aj nenápadný medený pliešok v tvare nerovnostranného osemuholníka o rozmeroch 17 x 12,5 mm. Pri podrobnejšom preskúmaní by ste na ňom objavili výrazne štylizovaný renesančný banskobystrický erb. Azda by ste zaregistrovali aj iniciály N – S, ktoré skracujú nemecký alebo latinský názov nášho mesta čiže Neu-Sohl resp. Neo-Solium. Hore je umiestnený letopočet s trocha atypickým rozdelením cifier: 1597. Tento výplatný znak - označovaný vo svojej dobe ako „cajch“ alebo poslovenčene „ciacha“ – pravdepodobne slúžil na evidenciu, registráciu, prípadne aj kontrolu platieb súvisiacich s obchodnou činnosťou v meste. Jeho majiteľ sa ním mohol napr. mestským drábom preukázať, že zaplatil mýto, trhový poplatok (Markgelt) alebo taxu za použitie mestskej vážnice. Účel, ktorý sme uviedli ako posledný, pozná napr. nemecká literatúra odvolávajúca sa na početné numizmatické pamiatky tohto druhu z Norimbergu. Hoci nemožno vylúčiť, že mohol slúžiť aj ako poddanský výplatný znak na evidenciu roboty mestských poddaných z okolitých obcí (Ulmanka, Podlavice, Majer a pod.), predsa takýto spôsob použitia považujeme za menej pravdepodobný.

S určením tejto pamiatky sme nemali veľa starostí, nakoľko ju ešte na začiatku 20. storočia publikoval maďarský numizmatik Ödön Gohl. Mylne sa však domnieval, že ide o banský výplatný znak. O jeho súvislosti s Banskou Bystricou vyslovil tiež iba hypotézu. Avšak nález jedného exempláru priamo v historickom jadre niekdajšej medenej metropoly Európy jednoznačne potvrdzuje, že v tomto smere sa už tento významný bádateľ nemýlil.

Nepochybným miestom jej výroby t. j. razby popisovanej ciachy bol banskobystrický medený hámor. Po roku 1997 sa stala logom banskobystrickej pobočky Slovenskej numizmatickej spoločnosti, aby roku 2002 poslúžila aj ako predloha pre zaujímavý suvenír z jubilejnej 50. aukcie tejto organizačnej jednotky (na obr.).

Marián Bovan

Názvy potokov v Banskej Bystrici a okolí

Názvy vôd (hydronymá) predstavujú významný doklad nielen historickej lexiky našich predkov, ale niekedy môžu pomôcť aj pri odhaľovaní osídľovania, vypovedajú o etnickom zložení a pod.

Najstaršie názvy si dochovávajú najväčšie a z hľadiska orientácie i hospodárskeho významu najdôležitejšie vodné toky. V Banskej Bystrici je to, prirodzene, rieka Hron, ktorá do svojho koryta prijíma množstvo ďalších menších tokov. Najstarší zápis názvu **Hron** sa dochoval z rokov 166 až 180 ako ***Granova*****,** roku 1075 v podobe ***Gron*****.** Vyskytujú sa aj podoby ***Grana*** (1157), ***Gran*** (1209), staršia maďarská podoba ***Goron*** (1209), z ktorej vznikla novšia podoba ***Garam*** (1697), latinská ***Granus*** (1603), názvy ovplyvnené ľudovou etymológiou – ***Hrom*** (1808) a nárečová podoba (najmä na hornom Pohroní) ***Hrôn*****.** V. Šmilauer vo svojej priekopníckej práci *Vodopis starého Slovenska* (1932) uvádza niekoľko etymológií tohto názvu – ilýrske, keltské, slovanské i germánske. Vzhľadom k tomu, že prvý zápis je z obdobia pred príchodom Slovanov na toto územie, môžeme uvažovať o germánskej etymológii – názov Hron pochádza zo staronemeckého pomenovania ***Gran-ahua*** (gran = smrek, ahua = voda). Motiváciou pomenovania rieky bol teda porast smreka blízko jeho brehov.

Ďalšie prítoky Hrona v lokalite Banskej Bystrice sme vymedzili vtokom Rakytovského potoka po Selčiansky potok. Zaujímavosťou tohto úseku je, že všetky prítoky Hrona sú pravobrežné, pretože na ľavom brehu Hrona sa nachádza Urpín. Priamych prítokov Hrona je 11 – ide o potoky: ***Rakytovský potok*****,** ***Kremnička*****,** ***Kalník*****,** ***Bukovica*****,** ***Malachovský potok*****,** ***Udurna*****,** ***Tajovský potok*****,** ***Bystrica*****,** ***Potôčik*** **a** ***Selčiansky potok*****.** Tieto prítoky hodnotíme ako primárne alebo prítoky 1. stupňa. Do nich sa však vlievajú ďalšie vodné toky (sekundárne, terciárne… prítoky), takže celkovo sme zistili 152 potokov (z tohto počtu len samotná Bystrica prijíma 103 ďalších potokov).

V tomto súbore názvov sú najviac zastúpené pomenovania potokov, ktoré boli motivované názvom osady alebo lokality, cez ktorú pretekajú – ***Rakytovský potok, Kremnička, Malachovský potok, Tajovský potok, Skubínsky potok, Jabrikovský potok, Kordícky potok, Sásovská voda, Starohorský potok, Jelenský potok, Rybovský potok, Harmanec, Selčiansky potok*****.** Naopak, niektoré hydronymá motivovali vznik osadného názvu. Tak je tomu aj pri pomenovaní Banskej Bystrice. Potok, ktorý sa vlieva do Hrona pri Štadlerovom nábreží, sa nazýva Bystrica. Tento názov vznikol zo všeobecného podstatného mena *bystrica*, čo znamená čistá, rýchlo tečúca voda (aj *bystrina*). V súčasnosti sa tento potok nazýva aj ***Bystrička*****.** Zmena názvu súvisí s tzv. onymickou homonymiou (bližšie Krško: Hydronymia povodia Turca, 2003, s. 21), javom, pri ktorom máme rovnaké pomenovania, ktoré však označujú rôzne objekty rôznych sústav vlastných mien – Bystricu môžeme považovať za potok, osadu, pohostinstvo… Aby sa zamedzilo takémuto javu, objekty rôznych sústav sa pomenujú odlišnými názvami (Bystrica – osada, Bystrička – potok).

Dobová pohľadnica (medzi rokmi 1907 - 1918) zobrazuje sútok potoka Bystrica a mlynského kanála. V pozadí začiatok Dolnej ulice. Zo súkromnej zbierky J. Baláža.

Pôvodné pomenovanie potoka ***Riečka***, motivovalo pomenovanie rovnomennej osady. Dnešný názov tohto potoka je však ***Riečanka***, pričom sme zaznamenali aj historické názvy ***Lúkovo*** a zložený názov ***Riečanvoda*****.**

Časť názvov potokov vyjadruje kvalitu vody, farbu, silu, teplotu toku, tvar a hĺbku koryta – napr.: ***Dobrá voda, Kalník, Mútňanský potok, Farebný potok, Zelená, Biely potok, Čierny potok, Zlatý potok, Tichá, Chladná, Škaredý potok, Hlboký potok, Malé koryto…***

Najviac pomenovaní potokov (najmä v horských častiach povodí) bolo motivovaných názvami častí (terénnymi názvami), cez ktoré tieto potoky pretekajú: ***Bukovica, Pri Mlyne, Kutiny, Posviacaná, Kopanice, Kamenná, Lajštroch, Na lúčke, Na Dorisku, Dolina, Na pažiť, Tŕstie, Lopušné, Na Dolinku, Studené, Široký bán, Jerganka, Laskomer, Nádejov, Pancierová, Hrabové, Vozná, Čabraď, Krivé, Malá Medvedia, Medvedia, Obermajerová, Malá Zelená, Malá Križna, Košiar, Do Piatej, Prostredná, Cigánska, Krčmárka, Horná Richtárová, Kvasničky, Ramžiná, Malá Turecká, Turecká lúka, Úplaz, Haliar, Hájka, Puterky*** atď.

Niekoľko názvov potokov motivovali pomenovania samôt, cez ktoré pretekajú (názvy samôt vznikli podľa osobných mien majiteľov pozemkov): ***Straková, Muchová, Lauková, Bulíková, Harajchová, Gajdošová, Benko, Šriancová, Čutková, Cigárovo, Lelekovo, Andrášová, Rosová, Motyčková…***

Presná analýza všetkých názvov vodných tokov Banskej Bystrice a okolia by presiahla možnosti tohto časopisu a nesplnila by svoje poslanie. Preto prinášame len časť z projektu *Hydronymia povodia Hrona*, ktorý by mal byť súčasťou veľkého a ojedinelého projektu Hydronymia Slovenska, ktorý sa pripravuje v spolupráci viacerých vysokoškolských pracovísk a Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Veríme však, že táto zaujímavá problematika osloví viacero čitateľov, ktorí sa zaujímajú o históriu Banskej Bystrice a Horehronia.

Jaromír Krško

Dokončenie zo str. 1.

PERMON v ľudovej slovesnosti

Ako permoník skúšal baníkov

Jeden baník Nácko veľmi málo zarábal. Raz prišiel k nemu permoník a povedal, že mu poradí, ale sa musí s plácou rozdeliť. Baník súhlasil a odvtedy sa mu veľmi darilo. Keď však rátal mzdu, prišiel opäť k nemu ten permoník a pýtal si svoj podiel. Baník ráta: „jeden tebe, jeden mne, jeden tebe, jeden mne ... naostatok jeden dukát zvyšoval. Tak Nácko zobral čakan, že ho roztne na polovicu. No permoník mu zachytil ruku a nechal mu celú mzdu za to, že bol spravodlivý. Keby sa nebol chcel spravodlivo rozdeliť, zle-nedobre by sa mu povodilo.

(Zaznamenané v Banskej Belej pri Banskej Štiavnici v roku 1986.)

S rozprávaním o permoníkoch je spojený aj motív úpadku baníctva.

Prečo permoníci odišli do Sedmohradska

Kedže permoníci baníkom pomáhali, zmysleli si títo, že sa im odmenia. Pošili im nové šaty a aj čižmičky a nechali im to v bani na mieste, kde sa s nimi stretávali. Permoníci si to však zle vysvetlili v domnienke, že sa baníci za nich hanbia, opustili bane a odišli do Sedmohradska. A od tých čias už baníci nenašli ani zrnko zlata a bane začali upadať.

(Zaznamenané v Krahuliach pri Kremnici v roku 1929, v Banskej Belej pri Banskej Štiavnici v roku 1987.)

Banské biele žienky

S baníckymi námetmi v ľudovej slovesnosti sa v okolí Banskej Bystrice stretneme v starých banských osadách – v Špánej Doline a na Starých Horách. Na rozdiel od rozprávaní o banskom duchovi, ktorý bol naklonený pomáhať baníkom, ale iba svedomitým a poctivým, poslúchajúcim jeho varovania a výstrahy, sa tu objavuje viera v dobré banské biele žienky. Tieto žienky boli považované za strážkyne baníckych domácností a malých detí. Chránili tiež baníkov pred morovými nákazami. Banícke matky si ich snažili nakloniť a preto im dávali na uhol domu kúsok chleba, alebo jabĺčko.

Išiel baník domov z práce zo Špánej doliny cez cintorín a tam uvidel tri biele žienky tancovať a spievať: „Kde bude mor, bude mor, no v Starých horách nebude!“

Baník sa vyľakal, ale na druhý deň išiel znova cez cintorín domov a opýtal sa ich: „A prečo nebude?“ A žienky spievali: „Keby baníci vedeli, od čoho by nemreli, vandelička, benderenčok, to je dobrý korienčok. Keby si to varili, ani by morom nemreli!“

Tak baníci zo Starých Hôr potom robili a cholera ich obišla…

Jolana Darulová

Srdce ako kus chleba

Usmiaty a s dobroprajnou tvárou, žičlivý a ústretový, ochotný podať ruku a vždy pomôcť, majúci naporúdzi dobré slovo, taký bol Ivan Plintovič. Požehnaný ľudskosťou.

Ktože spočíta študentov, ktorým sa počas svojho päťdesiatročného učiteľského pôsobenia rozdával… Nespočítateľné sú jeho žičlivé recenzie a lektorské posudky, ktorými povzbudzoval začínajúcich mladých autorov, z ktorých mnohí sa skvejú svojím dielom v básnickej a spisovateľskej obci.

Prof. PhDr. Ivan Plintovič, CSc. je autorom mnohých monografií, vedeckých štúdií, vysokoškolských učebníc, prológov a epilógov v knihách, editor bibliofílií, antológií a výberov básní, zostavil niekoľko zborníkov literárnych prác zväčša stredoslovenských spisovateľov a básnikov.

*Ivan Plintovič (*2. 6. 1923 Bodorová †10. 11. 1997 Banská Bystrica)*

„Potichu vošiel do básne… Nebolo veľa takých, ktorí dokázali svojou erudíciou, citom pre slovo, myšlienku, ozdobu dláždiť cestu k literatúre. Profesor Plintovič dokázal neodradiť, taktne upozorňovať na boľačky, skôr povzbudzovať ako zatracovať, radšej stavať ako rúcať, i keď to prvé je ťažšie, veľmi ťažké – ako pluhom orať, drieť, keď nad hlavou plávajú turčianske a neskôr bystrické vánky a nebo je také prenádherné – dívať sa dolu – snažiť sa dostať do srdca chleba. Dokázal siahnuť do seba, do svojich najhlbinnejších podstát, do svojho najintímnejšieho ja a čosi vytiahnuť – čosi ako dar – odlamovať z ľudskosti, človečenskosti a rozdávať až do konca… Dokázal literatúrou vplývať, formovať charaktery, k literatúre sa modliť, zaplniť ňou prázdny stôl, prázdne ruky, srdcia, s literatúrou spávať, do nečasu i času jej navoskovať krídla a ak doletí na druhý breh, nechať ju slobodne sa rozhodovať" (Jozef Tatár)

Profesor Ivan Plintovič mal rád ***šťučí hlad po poznaní***. Najväčšiu rozkoš v živote mu spôsobovalo ***hladno hľadať, múdro myslieť, neutíchajúco tvoriť***. So svojím plintovičovským syndrómom dobra myslel vždy na onen ľudský fenomén v človekovom vnútri. Zdôrazňoval, že poslaním človeka je *človečiť a učlovečovať svet a život.*

Slavomíra Očenášová-Štrbová

Ján Cikker a Banská Bystrica

Hudobný skladateľ Ján Cikker je rodákom z Banskej Bystrice, ku ktorej sa vždy hrdo hlásil. Ako dieťa veľmi skoro stratil otca a preto vyrastal len s matkou. V ťažkých rokoch 1.svetovej vojny sa pani Cikkerová snažila prostredníctvom vyučovania hry na klavíri zlepšiť finančnú situáciu rodiny. Malý Janko bol vždy pri matke a tak sa mu pomaly a nevtieravo dostávali tóny klavíra do povedomia a hudba sa stala prirodzenou súčasťou jeho života. S týmto obdobím sa viažu aj jeho prvé interpretačné a kompozičné pokusy.

Základnú školu a Gymnázium Andreja Sládkoviča vychodil v Banskej Bystrici, kde sa až do roku 1918 vyučovalo po maďarsky. Po vzniku Československej republiky prišla do škôl slovenčina, čo Cikker vrelo privítal. Mladý gymnazista sa pohyboval v okolí ľudí, ktorí boli vášniví turisti. Aj ich zásluhou dokonale poznal okolie Banskej Bystrice. Táto záľuba ho neopustila po celý život a bola inšpiračným zdrojom pre jeho tvorbu. Mimochodom, na potulkách po okolí sa zúčastňoval aj Viliam Figuš – Bystrý. Stretnutia s ním urobili na Cikkera silný dojem. Počas gymnázia sa vzdelával v hre na klavíri, bol činný ako interpret na školských a mestských slávnostiach. Jeho ambície však siahali oveľa ďalej. Pripravoval sa na prijímacie skúšky na pražské konzervatórium. Bol úspešný a po absolvovaní školy nastúpil na Majstrovskú školu v Prahe, kde sa zdokonaľoval v kompozičnej tvorbe pod vedením Vítězslava Nováka. Cikker si s ním rozumel nielen umelecky, ale spájala ich aj láska k prírode a ľudovej kultúre. Po návrate z Prahy sa rozhodol pokračovať v štúdiu vo Viedni na Hochschule für Musik. Po roku odchádza na Slovensko.

*Ján Cikker (*25. 7. 1911 Banská Bystrica †21. 12. 1989 Bratislava)*

Banská Bystrica bola vždy miestom, kam sa rád vracal. V roku 1944 pod vplyvom vojnových okolností sem znova prichádza z Bratislavy. Stáva sa účastníkom Slovenského národného povstania – komponuje pre vzniknutý Slobodný slovenský vysielač znelku, ktorá sa v konečnej podobe stáva Povstaleckým pochodom. Cikkera natoľko vnímala verejnosť cez médiá v súvislosti so SNP, že i operu Obliehanie Bystrice považovali za dielo s povstaleckou tematikou. Ide však o komický príbeh odohrávajúci sa v slovenskom prostredí. Predlohou mu bol román maďarského autora Kálmána Mikszátha.

Ján Cikker ostane navždy zapísaný v povedomí obyvateľov Banskej Bystrice ako skladateľ oddaný slovenskému národu, ako autor mnohých opier, orchestrálnych skladieb, komornej a zborovej tvorby, scénickej hudby, hudobných kompozícií pre klavír i spev.

Keby sme sa dnes vybrali po stopách Jána Cikkera v Banskej Bystrici, mohli by sme navštíviť jeho dom na Námestí Štefana Moyzesa 9 (sídlo poisťovne Kooperativa), vypočuť si jeho opery v Štátnej opere Banská Bystrica, prípadne navštíviť vystúpenia Akademického speváckeho zboru Jána Cikkera pri FHV UMB v Banskej Bystrici, ktorý je hrdým nositeľom umelcovho mena. Naša hudobná mladá má zase možnosť vzdelávať sa na Základnej umeleckej škole Jána Cikkera. A práve z iniciatívy tejto školy sa každoročne už od roku 1993 koná celoslovenský Detský hudobný festival Jána Cikkera. Ide o interpretačnú súťaž, ktorá je charakteristická tým, že každý rok ponúka priestor pre umeleckú prezentáciu detí v rôznych nástrojových obsadeniach (hra na klavíri, hra na akordeóne, hra na sláčikových a dychových nástrojoch).

Tento rok sa konal jej 11. ročník. Súťažilo sa v hre na klavíri, v štyroch kategóriách podľa veku súťažiacich. Súťaže sa zúčastnilo 102 interpretov zo 47 ZUŠ na Slovensku. Poroty hodnotiace výkony si mohli vypočuť nemalé množstvo výborných výkonov. Laureátom súťaže sa stal Andrej Krištof zo ZUŠ Ružomberok.

Organizátori Detského hudobného festivalu pod vedením pána riaditeľa Róberta Tatára si každoročne dávajú pred seba cieľ nielen pozdvihnúť a umocniť systém výchovy mladých umelcov, ale aj neustále oživovať meno nášho vynikajúceho hudobného skladateľa Jána Cikkera.

Janka Škvarková

Štefan Žáry
Návšteva

Nuž zavítal som do Pohronia,
kde hojdala ma kolíska,
kde všetky spieže detstva zvonia
a každá z nich ma poíska.

Kdeže je rínok piatočný,
jak Skutecký ho namaľoval?
Kde rožný statok jatočný,
čo pred smrťou si zastrečkoval?
Sťa strídžatko sa za plot schoval,
v medzierke najdúc prítulok,
kým zajala ho drsná poval,
špinavý mestský bitúnok.

Kdeže je dávny kolotoč?
čo robí chmúrne gymnázium?
Snáď prevŕtal ho črvotoč,
či vzbĺklo ako magnézium.
Už zabudli sme na gaudium,
na konzíliá, karcery.
Len vietor čuchrá agáciu
a v spomienkach sa večerí.

Kde tŕžia teraz sedliačky,
pred Nemeckým, či pri Trojici?
Fazuľa, kôpor, zemiačky,
plod prvý lesný ružolíci.
Viem, natrápia sa pri trhlici
nad kostrbatým pazderom.
Odťali biede, prašnej psici,
chvost ako dravým jašterom.

Odkiaľ to slovo bájnych hier?
Kde si tie sladké hlásky zbieral?
Prečo sa volá Laskomer?
Že extenzitu lásky meral
jak neúprosný svedok – herald,
značiac jej kles i stúpanie,
škrip ostrice i cinkot perál,
odvrhnutie i úfanie?

Štefan Žáry *(*12.12. 1918 v Ponikách). R. 1929 - 38 študoval na gymnáziu vo Zvolene a v Banskej Bystrici, 1938 - 42 slovenčinu a nemčinu na Filozofickej fakulte Slov. univerzity v Bratislave. R. 1942 nastúpil na vojenskú prezenčnú službu a bol odvelený na taliansky front.*

Po osobodení pracoval v redakcii Národnej obrody ako dopisovateľ ČTK v Ríme. Neskoršie vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, od r. 1970 sa venoval profesionálnej literárnej tvorbe. Vydal viac ako 50 knižných publikácií. Patril do skupiny nadrealistických básnikov. Okrem básnických zbierok, básnických pásiem a kník veršov písal i epické žánre so spomienkovým i biografickým charakterom.

Nateraz poslednou knihou spomienok je zbierka noviel Ktorýsi deň z konca leta *(1998), ktorá zachytáva atmosféru na banskobystrickom gymnáziu i v meste krátko pred rozpadom republiky.*

Štefan Žáry žije v Bratislave, ale rád sa do Banskej Bystrice vracia.

Počiatky prospektorstva
a ťažby medenej rudy na Špánej Doline

Dokončenie zo str. 3.

Podnetom pre archeologický výskum boli nálezy kamenných mlatov (pravekých nástrojov na roztĺkanie rudy), ktoré robotníci v triediarni zachránili z transportných pásov počas obnoveného spracúvania hlušiny v závode Rudné bane - Špania Dolina. Tieto pochádzali zo stredovekých háld, do ktorých sa dostali sekundárne. Práve tieto mlaty, ktoré zachránili pracovníci Geologického prieskumu v Banskej Štiavnici a odovzdali ich do zbierok Slovenského banského múzea (ďalej SBM) v Banskej Štiavnici, boli prvými dokladmi pravekej ťažby medi na Slovensku. Počas archeologického výskumu PhDr. Zory Liptákovej zo SBM a doc. Antona Točíka, DrSc. z Archeologického ústavu SAV v Nitre, sa zdokumentovali v teréne miesta s najstaršou ťažbou, ktorá sa koncentrovala v sedle na hrebeni medzi dolinami Richtárová a Piesky a na priľahlom svahu Glezúru. Tu sa zistila aj najväčšia koncentrácia mlatov na Pieskoch. Do dnešných dní vieme o existencii okolo troch stoviek mlatov, ktoré sa nachádzajú v zbierkach múzeí, rôznych inštitúciách a v majetku súkromných zberateľov.

Kamenné mlaty sú prevažne riečne okrúhliaky pochádzajúce z rieky Hron a menej zo Starohorského a Bystrického potoka. Praveký baník ich nevyberal náhodne, ale cielene tak, aby okrúhliaky tvarovo, hmotnosťou a horninou prispôsobené a upravené plnili svoju funkciu. Okrem riečnych okrúhliakov sa často vyskytujú mlaty vyhotovené z kremenca z Veľkej Fatry a Nízkych Tatier, z granodioritov, amfibolitov, vápenca a tiež z andezitov z oblasti Kremnických hôr. Mali hmotnosť od 1 kg vyššie (aj viac ako 2,5 kg). V strede bol umiestnený žliabok, ktorý slúžil na upevnenie k porisku. Mlaty sa v praveku používali na roztĺkanie vyťaženej rudy a preto silný úder vyžadoval pružné porisko. Na drvenie rudy sa používali kamenné podložky, ktoré sa okrem Špánej Doliny našli aj na viacerých miestach v Európe a v Ázii.

Datovanie najstaršej ťažby medi na Pieskoch sa spája s obdobím eneolitu, neskorej doby kamennej (2. tisícročie pred Kristom). Predpokladá sa tiež, že od staršej doby bronzovej sa na tejto lokalite spracúvala meď priamo na mieste, tj. že sa drvila a pražila. Revír v Pieskoch reprezentuje na Slovensku jedinú ťažobnú pravekú lokalitu a zároveň miesto s najväčšou koncentráciou kamenných mlatov v Európe.

Marta Mácelová

Literatúra:

TOČÍK, A.,BUBLOVÁ, H.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. Študijné zvesti SAV v Nitre 21, Nitra 1985, s. 47-121.

LIPTÁKOVÁ, Z.: Kamenné mlaty zo Špánej Doliny, okr. Banská Bystrica. Archeologické rozhledy 25, 1973, s. 72-75.

ŽEBRÁK, P. : Další doklady pravěké těžby mědi v Španí Dolině-Piescích. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1985, Nitra 1986, s. 256-257.

Banská Bystrica má v meste a vo svojom okolí množstvo pamiatok na doby, keď patrila medzi najvýznamnejšie európske centrá ťažby a hutníctva medi i striebra. Najviac ich je v montánnej oblasti Starohorských vrchov, s ťažiskom v Špánej Doline a v jej miestnej časti Piesky.

BANSKÝ SKANZEN - ŠPANIA DOLINA

Občianske združenia **BYSTRICIENSIS, PERMON** a **NOVÝ KUMŠT**, ktoré sa podieľajú aj na vydávaní tohto časopisu, vyvíjajú iniciatívu na založenie a postupné vybudovanie krajinného skanzenu baníckej, hutníckej, uhliarskej a lesníckej histórie v Špánej Doline a jej okolí.

Zaniknutá osada Piesky mala osobitú atmosféru

Rozhodujúcou časťou tohto skanzenu bude bývalá baníčka osada Piesky, ktorá je so Špaňou Dolinou prepojená ešte funkčnou dopravnou štôlňou.

Prvou etapou budovania skanzenu je založenie Špaňodolinského banského múzea, vybudovanie náučných chodníkov, sprístupňujúcich jednotlivé banské diela.

V osade Piesky vznikne autentická expozícia baníctva s ukážkami starovekej povrchovej ťažby, cez stredoveké štôlne, ktorej súčasťou bude aj rekonštruovaná šachta František. Projekt uvažuje s obnovou sedimentačných jazierok, ktoré sa využívali na výrobu svetoznámych špaňodolinských medených pohárov a zelenej farby.

Banský skanzen, ako celok, je dôležitý hlavne pre prezentáciu histórie Slovenska v európskom spoločenstve a pre rozvoj cestovného ruchu, pričom prostriedky na realizáciu je nutné získať kvalitným projektom z rozvojových fondov Európskej únie.

Záujemcovia, ktorí sa chcú akýmkoľvek spôsobom podieľať na realizácii skanzenu, sa môžu kontaktovať na týchto adresách:

- **ZCR BYSTRICIENSIS** - sekretariát, Nám. Slobody, 974 01 Banská Bystrica
- **OZ PERMON** - Pavol Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica
- **OZ NOVÝ KUMŠT** - Milan Žuffa, Sitnianská 10, 974 11 Banská Bystrica

Milan Žuffa Ellek

ZLATÝ VEK BANÍCKEJ SLÁVY OSADY PIESKY

Dejiny boli voči tejto osade naozaj nespravodlivé. Veď najmä jej vďačila Banská Bystrica na rozhraní stredoveku a novoveku za svoju povesť medenej metropoly Európy! V polovici 13. storočia si práve tu začali otvárať Banskobystričania medenorudné bane. Najstaršia zmienka o nej pochádza z roku 1263, keď ju uvádzali ako **Mons Pyrosus**. Vďaka intenzívnej banskej činnosti nadväzujúcej azda aj na stopy po činnosti včasnodejinných prospektoroch, tu čoskoro vyrástli dva revíry. Severný - s rudnými náleziskami čiernej medi a južný - s rudou, ktorá síce obsahovala menej striebra, ale bola bohatšia na kvalitný červený kov a ktorá bola rozhodujúcou surovinou pre preslávené banskobystrické mediarstvo.

Banský kompas podľa kresby na banskej mape z r. 1770

K významnejším majiteľom tunajších baní v 2. polovici 14. storočia patril zámožný banskobystrický mešťan a svojho času aj richtár Peter Karoli. Jeho rozsiahle nehnuteľné imanie sa medzičasom rozdrobilo. Až v druhej tretine 15. storočia sa ho pokúsil sústrediť a sceliť aspoň na krátke obdobie Štefan Jung, zvaný Schwamgrätel. Ani zďaleka však nevlastnil všetky banské zariadenia v Sandbergu, ako sa táto osada označovala vo vtedajších nemeckých listinách. Z nich možno vyčítať, že tí druhí tunajší ťažiari robili jeho vlastným i nevlastným potomkom nemalé ťažkosti, o ktorých sa dozvedel až v Nemecku. Po niekoľkých desaťročiach by sme v zozname významnejších majiteľov jednej piesockej bane na meď a zelenú farbu našli aj Veita Mühlsteina, zvolenského podžupana a kremnického komorského grófa. Inú časť pôvodných jungovských majetkov po Štefanovom synovi Jakubovi, špitálskom farárovi, získali niekedy v posledných desaťročiach 15. storočia Benedikt Glocknitzer a Michal Königsberger. Čoskoro sa však nielen kvôli ich prevádzkovaniu tak zadĺžili, že ich boli nútení odstúpiť Jánovi Thurzovi z Betlanoviec, ktorý im ich ako skúseným odborníkom ponechal v správe. Keď potom v marci roku 1498 ten istý chýrny ťažiar a podnikateľ odstúpil svojim spoločníkom Fuggerovcom z Augsburgu polovicu svojho nemovitého vlastníctva v Banskej Bystrici a okolí, boli v tom aj bane na Pieskoch. Zdá sa, že mladším Thurzovcom (Jurajovi, Alexiovi a Jánovi ml.) postačili neraz aj haldy pri banských zariadeniach v Sandbergu. Jedny získali roku 1518 napr. od pozostalých o známom ťažiarovi Jánovi Honelovi. Na prelome 20. a 30. rokov 16. storočia viedlo mesto dlho sa ťahajúci spor, okrem iného aj o 3/16(!) známej piesockej bane Farbfluss s prasynovcom Michala Königsbergera Jakubom. Aká musela byť asi výdatná!

Po odchode Fuggerovcov zo stredoslovenskej banskej oblasti roku 1547, začína sa písať nová éra v histórii baníctva na Pieskoch. Nová štátna správa tu namiesto známych zásob kvalitnej rudy našla iba veľké odvaly hlušiny. A roku 1575 tu banské podnikanie už naozaj stratilo efektívnosť. Baníckej sláve Sandbergu tak nadobro odzvonili. Ale počkať, ako a čím?! Trebárs neveľkým zvonom vysokým 40 cm, ktorý pre túto osadu a na počesť Najvyššieho dal roku 1654 odliať Adam Flanner, hlavný pokladník Novej huty pri Banskobystrickej komore. Ktohovie, či ešte meď potrebná pre zvonovinu na jeho výrobu pochádzala z miestnych baní. Tento zvon je možné vidieť v múzejnej expozícii Thurzovho domu.

V 19. storočí sa počet obyvateľov Pieskov pohyboval od 100 do 140. Ako to vyplýva zo schematizmov Banskobystrickej diecézy. Tieto štatistické materiály sa však nezhodujú v tom, koľko mala trvať cesta veriacim z tejto filiálky do centra špaňodolinskej farnosti: raz sa uvádzala hodina a pol, potom jedna celá, ale prevládal údaj, že to stihli aj za trištvrte. Zaujímavé bude iste porovnanie, koľko času na prekonanie tejto vzdialenosti potrebujú dnešní trénovaní turisti a koľko príležitostní návštevníci. Vyššie spomínané hodnoty súviseli nepochybne s vekom a kondíciou vtedajších dôstojných pánov farárov...

Marián Bovan

TAJOMSTVO ZELENEJ FARBY ALEBO ZÁHADNÝ PIGMENT

Veľmi často sa stáva, že na zaujímavosti z našej histórie nás musí upozorniť až niekto zo zahraničia. Ja som sa o výrobe zelenej farby v oblasti Španej Doliny dozvedela až od nemeckého reštaurátora Gunnara Heydenreicha. Ten sa pri štúdiu maliarskej techniky Lucasa Cranacha st. stretol so záhadným pigmentom označovaným v účtovných záznamoch ako „*Schifergrun*“ alebo „*Scheffelgrün*.“ Tento pigment bol v 16. storočí vysoko cenený pre svoje vynikajúce vlastnosti, čomu zodpovedala aj cena – bol niekoľkonásobne drahší ako iné, v tom období používané zelené pigmenty: drvený minerál malachit, zelený verditer (horská zeleň), medenka alebo zelená hlinka. Okrem Lucasa Cranacha st. ho používali napríklad aj Cosimo Tura, Giovanni Bellini, dielňa Sandra Botticelliho a iní.

Napriek tomu tento pigment doposiaľ nebol s určitosťou identifikovaný, nie je známe jeho presné chemické zloženie. G. Heydenreich na základe štúdia množstva archívneho materiálu prišiel k názoru, že pod týmto názvom bol s najväčšou pravdepodobnosťou na európskom umeleckom trhu predávaný prírodne zrážaný zelený sferulitický malachit z oblasti Španej Doliny a Pieskov. Proces získavania zelenej farby, resp. pigmentu prirodzeným usadzovaním zo zelenej „cementovej vody“, vytekajúcej zo starej štôlne na Pieskoch, je opísaný v mnohých literárnych prameňoch zo 16. až 19. storočia, okrem iných napr. v diele G. Agricolu „*De re Metallica*“ z r. 1556, v Zlatej knihe baníckej z r. 1764, alebo v knihe K. A. Zipsera „*Banská Bystrica a jej okolie*“ z r. 1842. Podľa informácie p. Antona Čillíka, rodáka z Pieskov, sa zelená usadenina z nádrží na Pieskoch získavala až do roku 1950, i keď v tom čase už pravdepodobne nebola používaná ako maliarsky pigment, ale možno ako surovina na výrobu medi.

Lucas Cranach st.: Lot a jeho dcéry. Aj na tomto obraze sa vyskytuje pigment z oblasti Španej Doliny?!

Ďalšie detaily o výrobe tohoto zeleného pigmentu sa mi, žiaľ, nepodarilo doposiaľ získať, bola by som preto veľmi vďačná každému, kto by mohol poskytnúť akékoľvek bližšie informácie.

Mgr. Martina Stillhammerová
Chemicko-technologické oddelenie, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Bratislava

„Zelená izba“ v Thurzovom dome

Na námestí v Banskej Bystrici ukrýva meštiansky dom „Mittelhaus“ zaujímavú miestnosť vymaľovanú v prevažne zelených tónoch. Tzv. „zelená izba,“ ako sa takýmto miestnostiam hovorí, dokumentuje historický status majiteľa ale i mesta v období neskorej gotiky a rodiacej sa renesancie na Slovensku. Nástenné maľby tohto typu patria k unikátom nášho neskorogotického umenia.

Meštiansky dom dostal názov i podľa svojich najvýznamnejších majiteľov - banskej rodiny Thurzovcov. Thurzovci dom odkúpili od Hansa Langera v roku 1495 a nechali ho nákladne prebudovať v neskorogotickom slohu. V rokoch 1492 – 1540 tu bolo sídlo správy thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti.

Prečo sa „zelené izby“ v meštianskych domoch tohto obdobia tvorili, sa s určitosťou nevie. Pravdepodobne dokladali snahu meštianskych stavov vyrovnať sa šľachte, ktorá vo svojich palácoch či hradných sídlach siahala k takejto výzdobe častejšie. (U nás môžeme nájsť takúto výmaľbu v bývalom donjone Oravského hradu a na Zvolenskom zámku.) Zaujímavosťou zostáva, že sa vyskytujú hlavne v banských mestách stredného Slovenska a Spiša (napr. Levoča). S banskou činnosťou je často spájaná aj typická zelená farebnosť izieb. Vyplýva to z poznatkov, že v rude ťaženej v týchto lokalitách sa okrem drahých kovov nachádzal i zdroj zelenej farby používanej k výmaľbe. Zelená farba miestnosti tvorí spájajúci článok celej výmaľby, ale nájdeme tu i mnohé väčšie plochy inej farebnosti.

„Zelená izba“ v Thurzovom dome je valene zaklenutá miestnosť v pravom zadnom rohu zníženého prízemia. Vymaľovaná ornamentikou - akantovými rozvilinami v zelených tónoch spolu s výjavmi biblických námetov a Ezopových bájí. V čiernej kresbe stvárnené rozviliny akantu majú rôzne odtiene zelenej, niektoré ich časti sú vymaľované aj červenou alebo modrou farbou. S takýmto farebným trendom sa stretávame v celej rozvilinovej výzdobe siene. Na stenách sú zachytené výjavy ako *Posledný súd, Stretnutie Krista so samaritánkou pri studni, Danielov sen o nájdení drahého kovu, Sv. Juraj zabíja draka, Tanec s medveďom, Zuzana v kúpeli a starci, Mojžiš alebo Kristus na Olivovej hore* a *Sv. Barbora patrónka baníkov*. Figurálne výjavy vo výmaľbe „zelených izieb“ sú ojedinelosťou. Línia stien prechádzajúca do valenej klenby je plynulá, a preto miestnosť pôsobí veľmi celistvým dojmom. Valenú klenbu vymaľovali akantovou rozvilinou a zdobia ju aj dva erby. Bližšie k oknu je erb Mateja Korvína a v strede klenby v kvadrilobe erb kráľovnej Beatrix.

„Zelená izba“ v Thurzovom dome, sídle Stredoslovenského múzea neprerušene od roku 1958, nie je v tomto meste jedinou. Vo viacerých meštianskych domoch sa našli fragmenty nástenných malieb v zelených odtieňoch.

Literatúra:

SMOLÁKOVÁ, M.: K inkonografickej problematike nástenných malieb v tzv. Thurzovom dome v Banskej Bystrici, in: Archaeologia historica, Brno 2001, č. 26, s. 227-240.

ĎURDIAKOVÁ, E.: Slovenská neskorogotická ornamentálna nástenná maľba v profánnej architektúre, in: ARS, Bratislava 1971, č. 1.–2., s. 121-143.

ČRIEPKY Z HISTÓRIE

Pred 710 rokmi v r. 1293

- Prvýkrát sa spomína dedina (Mičiná) ako územie Mikeho, syna Radunovho (Radvanského), potom r. 1300 ako územie grófa Mike, r. 1309 ako Lehota Miková, r. 1393 ako Mikafalva, r. 1503 v Königsbergerovom testamente ako Mitschina.
- Ondrej III. potvrdzuje privilégium Bela IV. pre Banskú Bystricu. (richtár komes Ondrej pomohol spísať žiadosti banskobystrických hostí o konfirmáciu ich výsadného privilégia a pravdepodobne krátko po konfirmačnom akte zomrel).

Pred 610 rokmi vr. 1393

- Jeden mešťan Banskej Bystrice vykonal veľkú púť do Cách (rozsudok súdu) ako odčinenie zabitia človeka z nedbanlivosti.

Pred 510 rokmi v r. 1493

- 15. 5. (a tiež v r. 1496) predali banskobystrický ťažiari Benedikt Glocknitzer a Michal Königsberger časť svojich baní na Pieskoch, Starých Horách a v Španej Doline (ide o bývalý majetok Jána Colmana, ktorý kúpili svojho času od Mikuláša Tilmana a Jakuba Junga) Jánovi Thurzovi. Thurzo im naďalej ponecháva ako skúseným odborníkom správu baní.
- O banskobystrický majetok, ktorý kedysi patril Jánovi Ernstovi, pokladníkovi kráľa Mateja Korvína, (teraz Jánovi Korvínovi) sa začal uchádzať syn, päťkostolný biskup a kráľovský pokladník, Žigmund Ernst.

Pred 410 rokmi v r. 1593

- 28. 7. – žiada pokladník (pisetár) ostrihomského arcibiskupa Laszló Kolozsváry aby banskobystrická mestská rada poslala k nemu do Sv. Kríža ich kata (o rok neskoršie žiada opäť).
- Bol prestavaný a zväčšený kostol v Španej Doline z ranogotického (pôvodne románskeho) kostola v renesančnom slohu (ďalšie dve prestavby v barokovom slohu r. 1723 a 1820-24).
- V Banskej Bystrici boli zaznamenané kartové hry. Neskôr boli mestskou radou zakázané kvôli početným dlhom kartárov voči mestu.

Pred 310 rokmi v r. 1693

- Na Španej Doline bola postavená pri kostole kaplnka P. Márie. Na klenbe kostola sa ukázala puklina. Jej príčinu videli v štôlni, ktorou je kostol podkopaný (vchod do nej bol za domom u Tučnákov pri škole č.d. 159). Aby sa puklina nezväčšovala pristavali dva oporné múry – piliere a priestor medzi nimi spojili slabším múrom a klenbou. Tak vznikla kaplnka P. Márie.

Pred 210 rokmi v r. 1793

- 25. 7. – konrektorom na gymnáziu v Banskej Bystrici sa stáva Gottfried Koch. Keď r. 1814 prestalo byť gymnázium dištriktuálnym, opäť sa stal správcom. Bol členom (konateľom?) Slovenskej učenej spoločnosti banského dištriktu.

Pred 110 rokmi v r. 1893

- Bola postavená budova nového evanjelického gymnázia, na mieste bývalého horného cintorína - dokončená v roku 1894 nákladom vyše 18 tisíc zlatých.
- Boli ukončené stavby vojenskej kasárne a vojenskej nemocnice.

Spracoval Dušan Jarina

ZA PAMIATKAMI BANÍCTVA – OSADA PIESKY

Starohorské vrchy – Nízke Tatry
Trasa: Špania Dolina – Katrenka – chata Ganiarka – Piesky (Staré Hory), dĺžka: 6 km, čas: 2 hod. (3 hod.)

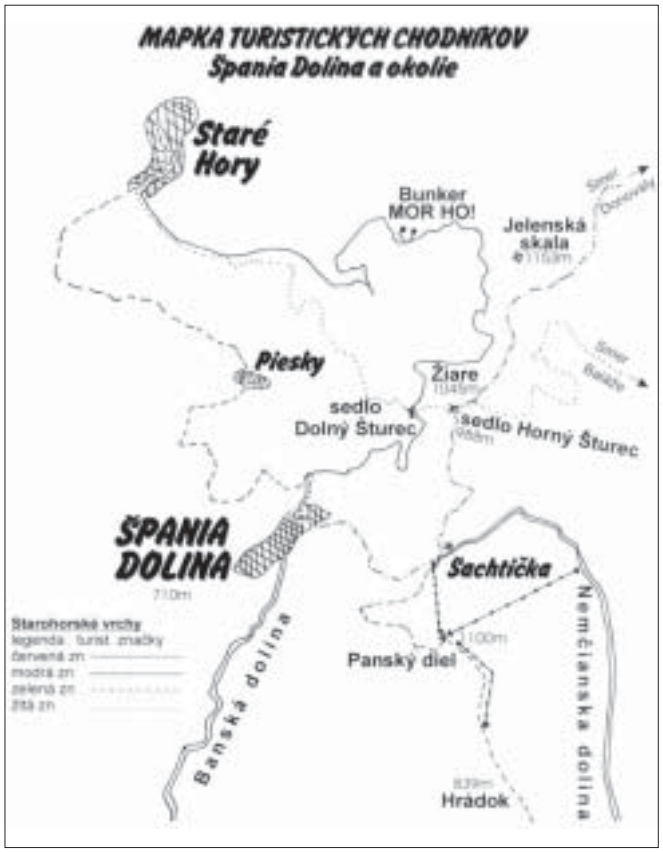
Poznávanie histórie baníctva v Španej Doline a jej okolia si spestríme vychádzkou do menej známej osady PIESKY, ktorá bola v minulosti súčasťou obce Špania Dolina. Dnes je tu zachovaný len jediný obytný dom a novozrekonštruovaná zvonica ako svedok baníckej histórie. Osadu PIESKY založili v stredoveku banskí ťažiari.

Pohľad na osadu Piesky zo začiatku minulého storočia. Zvonicu vpravo dole môžete obdivovať pri návšteve lokality i dnes .

PIESKY – bývala malá banícka osada v doline potoka Zelená pri Starých Horách, nachádzajúca sa v nadmorskej výške 775 m.n.m..

Medené bane v osade patrili banskobystrickým mešťanom až do 15. storočia, neskôr J. Thurzovi a ďalším ťažiarom. Baníci z osady Piesky sa zúčastnili známeho baníckeho povstania v rokoch 1525 – 1526. Osada dnes patrí do obce Špania Dolina, je vyľudnená, ostatné domy sú schátrané a zostalo tu len niekoľko starých základov z kameňa. Z ústia štôlne dodnes vyteká modrá skalica.

Našu púť za poznaním bohatej histórie baníctva začneme z námestia obce Špania Dolina, pri parčíku s pamätníkom, kde je orientačná mapa a turistický smerovník. Pokračovať budeme po modrej turistickej značke spolu s červenou značkou popri kostole medzi domcami a chalupami. Záhradami vystúpime na rázcestie turistických značiek, čo je križovatka chodníkov. Po modrej značke pokračujeme smerom na Staré Hory vľavo - za cieľom nášho poznávania.

Za neustáleho výhľadu na obec Špania Dolina a okolitý terén po banskej činnosti (haldy), zväčša rúbaniskami a zvážnicovou cestou prídeme na futbalové ihrisko. Krížom cez ihrisko prejdeme do mladiny a lesom na okraj poľany. Po tomto príjemnom výstupe sa nám naskytne prekrásny pohľad na Kremnické vrchy a dlhý **Japeň** v širokej poľane, zvanej **Katrenka**. Stále za pekného výhľadu na pohoria, rúbaniskami, malinčím, zvážnicou prídeme k drevenej bývalej horárni s názvom **Ganiarka**. Tu si treba dať veľký pozor, aby sme sa neodklonili od modrej turistickej značky. Zvážnicová cesta pre autá pokračuje pred chatou do Starých Hôr, ale my pôjdeme po pravej strane chaty, sledujúc modrú značku smer Piesky. Miernym stúpaním do svahu, lesom cez nevysokú priehybu hustou smrekovou horou, ďalej zamokrenou dolinkou po starej ceste prídeme až ku šachte. Od šachty prejdeme cez koľajnice a **Zelený potok** k mohylke s pamätnou tabuľou SNP pod starým bukom, kde je osadený turistický smerovník. V tesnej blízkosti jediného obytného domčeka prejdeme po pravej strane k starej baníckej zvonici v osade PIESKY. Dnes už zostalo len torzo z činnosti Rudných baní, ktoré tu upravujú celé okolie do pôvodného stavu, zasypávajú zeminou haldy skál a vysievajú trávou. Starú zvonicu zrekonštruovali samotní občania Španej Doliny za účinnej pomoci ďalších nadšencov za záchranu tejto vzácnej pamiatky akou zvonica je. Zvon z nej sa nachádza v depozite Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.

Po obhliadke celej lokality a bývalej osady Piesky sa môžeme vrátiť naspäť do Španej Doliny, alebo môžeme pokračovať do Starých Hôr po modrej značke. V každom prípade si však nezabudnite doma svoj fotoaparát, prípadne videokameru a pokúste sa zachytiť na pamiatku aspoň to, čo zostalo po obyvateľoch – osadníkoch z osady Piesky.

Pre zoznámenie sa s celým okolím banskej histórie je možné pokračovať spojnicou na Dolný Šturec (sedlo) a pokračovať do osady Richtárová.

Ján Vicen

POZÝVAME VÁS NA TURISTICKÚ AKCIU

Redakcia časopisu Permon, Združenie cestovného ruchu Bystriciensis, Vydavateľstvo Magazínu Globus, Občianske združenie Extra - TOUR Slovakia a Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Vás pozývajú na turisticko - poznávaciu akciu za poznaním histórie baníctva obce Špania Dolina a jej okolia.

Návšteva osady Piesky

Cieľ: osada Piesky - 775 m.n.m.
Termín: 9. augusta 2003 (sobota)
Stretnutie účastníkov: Špania Dolina - pred Klopačkou
Spoj: B. Bystrica - Šp. Dolina o 8,00 hod. odchod zo SAD.
Trasa: Špania Dolina - Piesky - Špania Dolina
Dĺžka trasy: 6 km (2 hodiny chôdze)
Ukončenie akcie: 17,00 hod.
Pomôcky: Mapa č. 100 VKU - Harmanec, mierka 1:50 000

NEZABUDNITE si vziať vhodnú turistickú výstroj (oblečenie a obuv) podľa počasia, fotoaparát, videokameru, ďalekohľad, stravu a tekutiny na celý deň a, samozrejme, dobrú náladu na stretnutie s priateľmi.

Deti do 15 rokov sa môžu zúčastniť so sprievodom rodičov, mládež do 18 rokov so súhlasom rodičov.

Za akciu sú zodpovední Ján Vicen a Pavel Gender.

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. RNDr. Katarína Čižmárová, PhD., PhDr. Jolana Darulová, CSc., PaedDr. Július Lomenčík, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., PhD., doc. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., MgA. Janka Škvarková, ArtD., PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: PRINT – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti.